

Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle

---

Grubišić, Martina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Agriculture / Sveučilište u Zagrebu, Agronomski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:204:183499>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Agriculture University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Agronomski fakultet

University of Zagreb
Faculty of Agriculture

Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle

DIPLOMSKI RAD

Martina Grubišić

Zagreb, siječanj 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Agronomski fakultet

University of Zagreb
Faculty of Agriculture

Diplomski studij:

Agrobiznis i ruralni razvitak

Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle

DIPLOMSKI RAD

Martina Grubišić

Mentorica:

doc. dr. sc. Nataša Bokan

Zagreb, siječanj 2021.

Sveučilište u Zagrebu
Agronomski fakultet

University of Zagreb
Faculty of Agriculture

IZJAVA STUDENTA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, **Martina Grubišić**, JMBAG 0178091785, rođena 17.11.1993. u Zagrebu, izjavljujem da sam samostalno izradila diplomski rad pod naslovom:

„Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle“

Svojim potpisom jamčim:

- da sam jedina autorica/jedini autor ovoga diplomskog rada;
- da su svi korišteni izvori literature, kako objavljeni tako i neobjavljeni, adekvatno citirani ili parafrazirani, te popisani u literaturi na kraju rada;
- da ovaj diplomski rad ne sadrži dijelove radova predanih na Agronomskom fakultetu ili drugim ustanovama visokog obrazovanja radi završetka sveučilišnog ili stručnog studija;
- da je elektronička verzija ovoga diplomskog rada identična tiskanoj koju je odobrila mentorica;
- da sam upoznata s odredbama Etičkog kodeksa Sveučilišta u Zagrebu (Čl. 19).

U Zagrebu, dana _____

_____
Potpis studenta / studentice

Sveučilište u Zagrebu
Agronomski fakultet

University of Zagreb
Faculty of Agriculture

IZVJEŠĆE

O OCJENI I OBRANI DIPLOMSKOG RADA

Diplomski rad studentice Martine Grubišić, JMBAG 0178091785, naslova

„Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle“

obranjen je i ocijenjen ocjenom _____, dana _____.

Povjerenstvo:

potpisi:

1. doc. dr. sc. Nataša Bokan mentorica

_____

2. prof. dr. sc. Đurđica Žutinić član

_____

3. prof. dr. sc. Marija Cerjak član

_____

Sažetak

Diplomskog rada studentice Martine Grubišić, naslova

„Utjecaj modernizacijskih procesa na ruralni razvoj Općine Konavle“

U ovom se radu bavimo modernizacijskim procesima u Konavlima te utjecajem globalizacije i razvoja suvremenog turizma na usmjerenje razvoja tog ruralnog prostora. Putem intervjua sa stanovnicima općine Konavle istražili smo prednosti i nedostatke života tog područja. Isto tako, opisali smo tradicijske posebnosti Konavala te način na koji modernizacija na njih utječe. Kroz rad ćemo pružiti uvid u primjenu koncepta ruralnog razvoja u Konavlima te proučiti koji su vanjski i unutrašnji čimbenici utjecali na njegov razvoj. Rad se također bavi i modernizacijskim procesima koji mijenjaju život stanovnika u Konavlima te kako ti procesi utječu na ruralno stanovništvo, njihov identitet i tradiciju.

Ključne riječi: Konavle, modernizacija, tradicija, ruralni razvoj, agroturizam

Summary

Graduation thesis, student Martina Grubišić

“The Impact of Modernisation Processes on the Rural Development of the Municipality of Konavle”

In this thesis, we deal with the modernisation processes in Konavle and with the impact of globalisation and modern tourism on the development of that rural area. Having interviewed some of the residents of Konavle Municipality, we describe the advantages and disadvantages of living in that area. We also describe the traditional features of Konavle and the ways in which they are affected by modernisation. Through this thesis, we provide an insight into rural development and study external and internal factors that have had an impact on rural development. The thesis also deals with modernisation processes that change the life in the Municipality of Konavle and with the ways how these processes affect identity and tradition of the rural population.

Keywords: Konavle, modernisation, tradition, rural development, agrotourism

Zahvala

Ovaj rad izrađen je pod vodstvom mentorice doc. dr. sc. Nataše Bokan kojoj bih željela ovim putem izraziti svoju zahvalnost za strpljenje, razumijevanje, uloženi trud i nebrojeno mnogo savjeta tijekom njegovog procesa pisanja.

Sadržaj

1. Uvod	1
1.1. Uvod u rad	1
1.2. Struktura rada	2
1.3. Cilj rada	2
1.4. Metodologija rada	3
1.5. Opis uzorka	4
2. Ruralni razvoj i modernizacija	5
2.1. Ruralni razvoj	5
2.2. Modernizacija	9
2.3. Akteri ruralnog razvoja	12
3. Obilježja općine Konavle	14
3.1. Prometna povezanost općine Konavle	16
3.1.1. Pomorski, željeznički i cestovni promet	16
3.1.2. Zračni promet	17
3.2. Stanovništvo općine Konavle i demografski pokazatelji	18
3.3. Tradicijske posebnosti općine Konavle	22
3.3.1. Nematerijalna i materijalna baština	22
3.3.1.1. Konavoski obiteljski običaji	22
3.3.1.2. Konavoski vez i svilarstvo	23
3.3.1.3. Konavoske naušnice	26
3.3.1.4. Konavoski ples	26
4. Intervjui sa stanovnicima općine Konavle	28
4.1. Polustrukturirani intervjui	28
4.1.1. Intervju A	28
4.1.2. Intervju B	32
4.1.3. Intervju C	35
4.1.4. Intervju D	36
4.1.5. Intervju E	38
4.2. Zaključak provedenih intervjua	40
5. Zaključak	43
6. Popis literature	45
7. Popis grafikona	47
8. Popis priloga	48
Životopis	52

1. Uvod

1.1. Uvod u rad

Ruralna područja u Hrvatskoj su u posljednjem stoljeću proživjela modernizacijske promjene, što vidljive, kao što je izgradnja infrastrukture, kuća, što neopipljive, kao što je povećanje mobilnosti stanovništva, deagrarizacija, deruralizacija, oslabljene veze ruralne zajednice i grada te sudjelovanje u globalizaciji, koje su imale različite učinke na način i kvalitetu života. Osim pozitivnih promjena, postoje i one manje pozitivne, poput gubitka lokalnih identiteta. Ovim radom želimo ispitati jesu li kulturne promjene koje su se dogodile u drugoj polovici 20. stoljeća u Konavlima potaknule gubitak identiteta lokalnog područja ili su one u suglasju s endogenim ruralnim razvojem i pristupom odozdo.

U ovom diplomskom radu bavit ćemo se utjecajem modernizacijskih procesa na razvoj općine Konavle koja se nalazi na krajnjem jugu Republike Hrvatske, u jugoistočnom dijelu Dubrovačko-neretvanske županije. Prostor općine Konavle ruralno je područje s Cavtatom kao urbanim središtem.

Općina Konavle kao jedinica lokalne samouprave osnovana je 19. travnja 1993. godine sa sjedištem u Cavtatu, a do tada je bila u administrativnom sastavu Općine Dubrovnik.

Kroz povijest, Konavle su kontinuirano pod utjecajem vanjskih čimbenika, a nakon drugog svjetskog rata, te posebice 1990-ih, doživljavaju dinamičnu preobrazbu kroz modernizacijske procese. Trenutno se ruralni razvoj u Konavlima odvija ponajviše kroz utjecaj turizma te financijsku pomoć Europske unije u sklopu programa Ruralnog razvoja kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku.

Ulaskom Republike Hrvatske u Europsku uniju 2013. godine, ostvaruje se cjelokupni pristup financiranju kroz Europske fondove, od kojih je za ovu temu najznačajniji Europski fond za ruralni razvoj.

Ovim radom želimo prikazati u kojoj mjeri suvremeni društveni procesi mijenjaju život u Konavlima te utvrditi koju ulogu tradicija ima danas za stanovnike Konavala. Jedan od nezaobilaznih čimbenika koji utječu na Konavle svakako je blizina Dubrovnika te razvoj masovnog turizma u posljednja dva desetljeća, pri čemu nas zanima u kojoj mjeri turizam

usmjerava razvoj Konavala te kako društvene promjene posljednjih desetljeća utječu na lokalni identitet.

1.2. Struktura rada

Ovim radom želimo pružiti uvid u kompleksnu tematiku ruralnog razvoja u lokalnoj zajednici Konavle te navesti pojedine vanjske utjecaje koji su usmjerili njezin razvoj tijekom 20. stoljeća, kao i unutarnje čimbenike razvoja koje su usmjeravali sami stanovnici kao i Općina. Slijedom navedenog, u radu ćemo opisati ustroj Općine Konavle i njezin utjecaj na ruralni razvoj Konavala, infrastrukturu na području općine, demografska kretanja, kako bismo uvidjeli koliko su modernizacijski procesi promijenili život te mikroregije i kako su promjene, uslijed modernizacije, utjecale na povezanost ruralnog stanovništva s njihovim tradicionalnim načinom života i identitetom.

Rad smo podijelili na pet cjelina iza kojih slijede popisi literature, grafikona i priloga (slike i pitanja koja smo postavljali u intervjuima). U prvom dijelu ulazimo u problematiku teme ovog diplomskog rada, postavljamo ciljeve, objašnjavamo metodologiju i opisujemo uzorak ispitanika. Druga cjelina obuhvaća ruralni razvoj, modernizaciju i aktere ruralnog razvoja u Konavlima. Općina Konavle i njezine posebnosti opisane su u trećoj cjelini. U četvrtoj cjelini bavimo se provedenim intervjuima uz njihovu analizu, nakon čega slijedi zaključak.

1.3. Cilj rada

U ovom radu imamo tri glavna cilja kojima ćemo se baviti.

Prvotni je cilj opisati tradicijske posebnosti Konavala te utvrditi u kojoj mjeri ih modernizacija i globalizacija potiru, a u kojoj revitaliziraju. Konavle, kao mikroregija, bogate su običajima, nematerijalnom i materijalnom baštinom te kroz rad želimo opisati odnos stanovnika prema njima.

Drugi cilj jest utvrditi kako su blizina Dubrovnika te razvoj masovnog turizma utjecali na kulturni razvoj Konavala. To je izrazito važno iz razloga što smo svjedoci smanjivanja kvalitete života u gradu Dubrovniku zbog masovnog turizma. Najočitiiji je primjer depopulacija stare gradske jezgre s ciljem pretvaranja stanova u apartmane za iznajmljivanje. Iz tog je razloga

važno proučiti život u Konavlima, koje su od grada Dubrovnika udaljene svega 20-ak kilometara, jer tu stanovnici mogu živjeti na način da im turistička djelatnost ne smanjuje kvalitetu života, već ju možda i povećava.

Treći je cilj utvrditi jesu li kulturne promjene u posljednjim desetljećima usmjerile područje Konavala prema gubitku lokalnog identiteta ili su potaknule njegov održivi ruralni razvoj.

1.4. Metodologija rada

U svrhu pisanja ovog diplomskog rada koristili smo primarne i sekundarne izvore podataka. Primarne izvore podataka prikupili smo metodom polustrukturiranog intervjua¹ telefonskim putem, kojom smo obradili teze navedene u ciljevima rada. Intervjue smo proveli s pet stanovnika Konavala, različite dobi (u rasponu od 18 do 81 godine starosti) i spola (tri žene i dva muškarca) koji su odabrani kao prigodan uzorak. Intervjui su, ovisno o pitanjima i tematici, trajali između 30 i 150 minuta. Održani su u periodu od lipnja do rujna 2020. godine. Za svaki intervju je napravljen protokol s prethodno osmišljenim pitanjima, no ostavljali smo prostora sugovornicama i sugovornicima za iznošenje duljih narativnih iskaza. Intervjui su u cijelosti transkribirani te potom tematski analizirani, a popis pitanja nalazi se u Prilogu 2.

Rezultati dobiveni intervjuima nisu izravno usporedivi zato što svaka sugovornica prikazuje svoje odrastanje u različitom vremenu, a svaki od sugovornika prikazuje svoju ulogu u ruralnom razvoju Konavala, što je u skladu s ciljem njihovog odabira za ovaj rad.

Kroz intervjuje s Konavljankama istražili smo demografske i društvene aspekte života u Konavlima, iskustva odrastanja, obiteljski život i običaje, utjecaj religije, međusobnu povezanost stanovnika, mogućnosti obrazovanja te kulturološke znamenitosti i posebnosti Konavala. Kroz intervjuje s predsjednikom udruge Agroturizam i pročelnikom Upravnog odjela za ruralni razvoj, gospodarstvo i EU fondove Općine Konavle, poseban naglasak stavili smo na njihovu ulogu u dosadašnjem razvoju kao i na njihovu viziju održivog ruralnog razvoja Konavala te implementaciju Mjere 19 - LEADER² s osvrtom na LAG-ove³.

---

¹ Zbog zaštite osobnih podataka za tri sugovornice koristimo pseudonime, dok su dva sugovornika, gospodin Mujo i gospodin Pušić, na vlastiti zahtjev navedeni pod vlastitim imenima, za što su dali svoju usmenu privolu.

² M19 – LEADER, Program ruralnog razvoja Republike Hrvatske za razdoblje 2014. – 2020. godine koji je odobrila Europska komisija.

³ LAG – Lokalna aktivna grupa.

Kao sekundarne izvore podataka koristili smo relevantne znanstvene članke te stručnu literaturu domaćih i stranih autora koji se bave temom ruralnog razvoja, modernizacije i globalizacije te samih Konavala. Od internetskih izvora koristili smo podatke sa stranica Državnog zavoda za statistiku, Europske komisije, Folklornog ansambla Linđo, LAG Terra Liburna, Općine Konavle, udruge Agroturizam Konavle i Zračne luke Dubrovnik.

1.5. Opis uzorka

Uzorak ispitanika u ovom radu ciljano je izabran kako bismo zahvatili perspektivu različitih društvenih uloga i položaja te obradili kontinuirane procese promjena u Konavlima.

Za uzorak smo odabrali žene koje su odrastale u 40-im i 60-im godinama 20. stoljeća te djevojku koja je odrastala početkom 21. stoljeća kako bismo ispitali njihove uloge kroz život (učenica, žena, domaćica, zaposlenica, poljoprivrednica) te ih usporedili. Osim njih, proveli smo intervju s akterom lokalnog razvoja i predstavnikom lokalne samouprave

Kroz intervju A dobili smo uvid u odrastanje ženskog djeteta u Konavlima u 40-im godinama 20. stoljeća budući da je djetinjstvo provela u Konavlima, a zrelu dob svog života u gradu Dubrovniku. Kroz intervju B dobili smo uvid u cjeloživotno iskustvo života u Konavlima od 60-ih godina 20. stoljeća. Kroz intervju C opisano je iskustvo odrastanja u 21. stoljeću.

S ciljem uvida u podršku lokalne samouprave intervjuirali smo pročelnika Općine Konavle, a predsjednik udruge Agroturizam Konavle, kao aktivni pojedinac, upoznao nas je s nastojanjima stanovnika općine Konavle za implementaciju ruralnog razvoja odozdo⁴.

Svjesni smo da uzorak sugovornika i sugovornica nije u skladu s načelima rodne jednakosti, no ovim intervjuima željeli smo prikazati položaj, status i ulogu žena u obitelji, utjecaj religije i obrazovanja na život te istražiti institucionalnu podršku ruralnom razvoju kao i utjecaj pojedinca na isti. Činjenica da su oba sugovornika osobe na bitnom društvenom položaju, predstavnici uprave i civilnog društva, nenamjerna je, a na pitanje rodne jednakosti osvrnut ćemo se u intervjuu A.

---

⁴ Pristup bottom-up u ruralnom razvoju temeljen je na lokalnim obilježjima i resursima, čija inicijativa dolazi iz područja koje se razvija, a ne iz administrativnih centara.

2. Ruralni razvoj i modernizacija

Povijesno, ruralna su područja bila nosioci demografskog rasta, no zbog utjecaja industrijskog razvoja, veliki udio seoskog stanovništva napušta svoje domove i polja te odlazi raditi u gradove što dovodi do procesa deagrarizacije⁵ i deruralizacije⁶. Kako bismo bolje razumjeli procese koji se odvijaju na ruralnim područjima, s naglaskom na Konavle, u ovom poglavlju bavit ćemo se definiranjem i opisom koncepta ruralnog razvoja, globalizacije te modernizacije. To su izrazito opširni pojmovi te ih je teško obuhvatiti jednom definicijom s obzirom na to da postoje brojni aspekti tih procesa te se njihove posljedice mijenjaju kroz vrijeme i prostor. Definicije su različite ovisno o podneblju te njegovoj razvijenosti i izrazito su opširne, stoga ćemo se za potrebe ovog rada osloniti na segmente ovih procesa koji su relevantni za ciljeve ovog rada.

2.1. Ruralni razvoj

Pojam ruralnog razvoja definira se kao usmjereni napredak ruralnog prostora s osnovnim ciljevima dugoročnog osiguranja kvalitetnog života ruralnog stanovništva te osposobljavanja ruralnih zajednica za samorazvoj.

U Europi se ruralni razvoj usmjerava kroz Zajedničku poljoprivrednu politiku pokrenutu 1962. godine kao partnerstvo između poljoprivrede i društva u svrhu zajedničkog rasta i razvoja. Njezini su ciljevi stabilna opskrba hranom, zaštita prava poljoprivrednika iz Europske unije, doprinos borbi protiv klimatskih promjena i održivom upravljanju prirodnim resursima, očuvanje ruralnih područja i krajolika diljem Europske unije, promicanje zapošljavanja u poljoprivredi, poljoprivredno-prehrambenim industrijama i povezanim sektorima te zaštita prava poljoprivrednika na odgovarajuću zaradu.

Sredinom 1980-ih godina, poljoprivredna gospodarstva postaju preproduktivna te se uvode mjere kojima se razina proizvodnje nastoji uskladiti s potrebama tržišta. Osim problema viškova poljoprivrednih proizvoda, produktivizam⁷ je izrazito loše utjecao na okoliš zbog

---

⁵ Napuštanje poljoprivredne djelatnosti.

⁶ Napuštanje ruralnog područja te nestajanje svega ruralnog.

⁷ Usmjerenost isključivo na rast prinosa poljoprivrednih kultura upotrebom mehanizacije i kemijskih sredstava.

prekomjerne eksploatacije tla, korištenja pesticida te mineralnih gnojiva. Krajem 20. stoljeća, Zajednička poljoprivredna politika preusmjerava se na podršku proizvođačima kroz izravna plaćanja poljoprivrednicima radi poticanja ekološke proizvodnje. Početkom 21. stoljeća provedena je reforma Zajedničke poljoprivredne politike kojom su se subvencije odvojile od proizvodnje te su se odobravale pod uvjetima da poljoprivrednici obrađuju poljoprivredno zemljište, ispunjavaju standarde sigurnosti hrane, zaštite okoliša te zdravlja i dobrobiti života. U programskom razdoblju 2014.-2020. godine (koje će se provoditi do 2023. godine), Zajednička poljoprivredna politika imala je za cilj promicati održivu poljoprivredu i inovaciju (službene stranice Europske komisije, 2020).

Tri su dugoročna cilja ruralnog razvoja za razdoblje 2014.-2020. godine: poticanje konkurentnosti poljoprivrede, osiguravanje održivog upravljanja prirodnim resursima i djelovanje protiv klimatskih promjena te postizanje uravnoteženog teritorijalnog razvoja ruralnih gospodarstava i zajednica, uključujući otvaranje novih i očuvanje postojećih radnih mjesta.

Nakon završetka razdoblja Zajedničke poljoprivredne politike 2014.- 2020. godine, započinje razdoblje 2021.-2027. godine koje će se provoditi od 2022. godine i imat će sljedeće ciljeve:

- pravedan dohodak za poljoprivrednike
- povećanje konkurentnosti
- ponovna uspostava ravnoteže snaga u prehrambenom lancu
- borba protiv klimatskih promjena
- briga za okoliš
- očuvanje krajolika i biološke raznolikosti
- potpora generacijskoj obnovi
- dinamična ruralna područja
- zaštita kvalitete hrane i zdravlja (službene stranice Europske komisije, 2020).

Zajednička Europska poljoprivredna politika, koja se provodi na europskoj razini, naslanja se na globalne ciljeve i smjernice ruralnog razvoja koje su definirane 1992. godine u Rio de Janeiru na Svjetskoj konferenciji o zaštiti životne sredine i razvoja pod nazivom „Agenda 21“⁸. Iz tih je smjernica osmišljena „Lokalna Agenda 21“ koja se spušta na razinu mjesne samouprave s

---

⁸ Platforma koja sadrži ciljeve i smjernice za globalni održivi razvoj.

ciljem izrade akcijskih programa i planova za provedbu ideje održivog razvoja na lokalnoj razini. „Lokalnom Agendom 21“ podupire se endogeni razvoj kojim se uzima u obzir specifičnost lokalne zajednice te ona sama upravlja svojim razvojem odozdo, unutarnjom koordinacijom, čime sama lokalna zajednica može brzo i adekvatno reagirati na svoje probleme i brzo odgovoriti na svoje poteškoće.

Godine 2015. na samitu članica UN-a prihvaćena je „Agenda 30“ sa 17 globalnih ciljeva u svrhu održivog razvoja. Ciljevi su do 2030. godine iskorijeniti siromaštvo i glad, fokusirati se na zdravlje i dobrobit ljudske zajednice, pristup kvalitetnom obrazovanju, rodnu ravnopravnost, pristup pitkoj vodi cjelokupnom čovječanstvu te poboljšanje higijenskih uvjeta, pristupačnu i čistu energiju, dostojanstveni rad i gospodarski rast, smanjenje nejednakosti, inovacije i poboljšanje infrastrukture, održive gradove i održive zajednice, odgovornu potrošnju i proizvodnju, odgovor na klimatske promjene, život ispod vode, život na kopnu, mir te partnerstvo za provođenje svih ciljeva. Kako smo već u 2021. godini, vidimo da neki od ovih ciljeva neće biti ispunjeni, no partnerstvima na lokalnoj razini mnogo se toga učinilo, što ćemo obraditi kroz ovaj rad.

Osim poljoprivrednog segmenta, ruralni razvoj obuhvaća i ostale gospodarske te društvene segmente, što se uočava kroz pojam multifunkcionalne poljoprivrede⁹. Danas, ruralni razvoj možemo pobliže definirati kao proces razvoja ruralnog područja koji se odvija poštujući načelo ekonomičnosti (optimalno korištenje resursa), ekološko načelo (očuvanje okoliša i prirodne baštine), estetsko načelo (održavanje uređenosti naselja) te etičko načelo (očuvanje prirode i kulturne baštine). Ruralni razvoj za cilj ima dugoročno osigurati kvalitetan život ruralnom stanovništvu, istodobno ne ugrožavajući opstanak budućim generacijama, tj. ruralna područja treba razvijati na način da je taj razvoj održiv kroz generacije.

Područje Republike Hrvatske bilo je, i još uvijek jest, pretežito ruralno, što se vidi iz podataka Eurostata prikazanih u „Urban-rural typology“, gdje je područje Republike Hrvatske podijeljeno na Jadransku regiju sa 61% ruralnog područja i Kontinentalnu regiju sa 64% ruralnog područja. Europska unija, kao cjelina, ima 22,3% ruralnog područja, a Republika Hrvatska 56,7% što ukazuje na značaj usmjerenog ruralnog razvoja Hrvatske kroz programe ruralnog razvoja Europske unije. Koncept „inicijative zajednice“ provodi se kroz primjenu

---

⁹ Koncept poljoprivrede koji za svoje ciljeve ima osigurati zdravu i kvalitetnu hranu, održivost ruralnih zajednica kroz potpore manjim farmama, autohtonim proizvodima, lokalnom tržištu, očuvanje pejzaža te dobrobit životinja i očuvanje okoliša.

programa LEADER od 1991. godine, a u Hrvatskoj se prvi puta spominje 2004. godine kada je objavljena publikacija „LEADER – Od inicijative do metode: Vodič za poduku“, dok se službeno implementira 2013. godine kroz pretpristupni fond IPARD¹⁰. Cilj LEADER-a decentralizacija je upravljanja razvojem ruralnog područja i provodi se kroz osnivanje Lokalno aktivnih grupa (LAG). Do 2015. godine, hrvatski su LAG-ovi organizirali 632 radionice i 516 seminara u okviru informativno-promotivnih aktivnosti. Mnogi LAG-ovi financiraju se putem članarina i kredita Hrvatske banke za obnovu i razvitak ili poslovnih banaka čime se smanjuje utjecaj lokalne samouprave pa i mogućnost potencijalnih političkih pritisaka. Implementacijom Mjere 19, LEADER dobiva veću financijsku podršku u razdoblju 2014.-2020. godine, što bi moglo dovesti do jačanja utjecaja lokalne samouprave na LAG-ove u vidu pritisaka za provedbu projekata čiji cilj ne bi odgovarao ciljevima LEADER programa (Lukić, 2016).

Kao i u mnogim zemljama svijeta, u Hrvatskoj su prisutni procesi deagrarizacije i deruralizacije, no u Hrvatskoj nisu bili popraćeni profesionalizacijom poljoprivrede s obzirom na to da se u Hrvatskoj dugo nije smatralo da je malom seljaku za bavljenje poljoprivredom potrebna stručna edukacija. Većina ruralnih naselja nema dovoljno vlastitih kapaciteta za zaustavljanje negativnih procesa. Jedan od glavnih uzroka napuštanja poljoprivredne djelatnosti njezina je nerentabilnost, koja je najvećim dijelom uzrokovana usitnjenošću poljoprivrednog zemljišta s obzirom da mala površina uzrokuje veće fiksne troškove, povećanje troškova obrade, sjetve, zaštite i žetve po prodanom proizvodu. Ovaj bi se problem mogao riješiti provođenjem komasacije¹¹, koja se u Hrvatskoj provodila od početka 20. stoljeća do osamostaljenja Republike Hrvatske. Pet pilot-projekata komasacije pokrenuto je 2006. godine, uz financijsku pomoć vlade Kraljevine Švedske, i završeno 2009. godine uz „nimalo ohrabrujuće rezultate“ s obzirom na to da je okrupnjeno samo 147 katastarskih čestica od 15.426 čestica koje su bile uključene u projekt (Baćani, Barković, Ivković, 2010).

Jedna od mogućnosti razvoja ruralnog područja te zaustavljanja trajne emigracije je diversifikacija djelatnosti u ruralnim područjima. Diversifikacija se može provoditi kroz uvođenje raznolike ponude poljoprivrednih proizvoda, proizvodnje proizvoda s dodanom vrijednosti te širenjem djelatnosti na obiteljskom gospodarstvu kroz ugostiteljsku ponudu te ponudu smještaja turistima. Tako su Bokan i Obad (2018), u ruralnom području grada Dubrovnika, uočile diversifikaciju poljoprivredne proizvodnje koja je tek na svojim začetcima.

---

¹⁰ Pretpristupni program Europske unije za razdoblje 2007. – 2013. godine

¹¹ Okrupnjavanje zemljišta

Smatraju bitnim istaknuti da razvoj multifunkcionalnosti OPG-ova poboljšava šanse za njihov opstanak, što povećava ekonomsku diversifikaciju na ruralnom području čime ono postaje privlačnije za život i poslovnu aktivnost. Jedan od uočenih problema je nesklonost mladih ljudi za rad u poljoprivredi koji su skloniji radu u ugostiteljskom sektoru, poglavito iznajmljivanju apartmana. Stanovnici su svjesni neiskorištenih potencijala prirodnih ljepota svog područja, no sami nemaju financijske mogućnosti niti dovoljno znanja za provođenje projekata. Kroz interpretaciju intervjua primijetile su nezadovoljstvo radom lokalnih institucija te nepovjerenje u lokalne političke strukture što smatraju da može biti razlog nedostatku inicijative. Rijetki stanovnici imaju iskustva s prijavama projekata za neku od mjera ruralnog razvoja, a kao najveći razlog za to ističe se prevelika zahtjevnost Europske unije u vidu administracije.

2.2. Modernizacija

Modernizacija je kompleksan skup procesa koji tehnološkim napretkom olakšavaju svakodnevni život. Woods (2013) smatra da suvremene ruralne promjene imaju dva obilježja, a to su brzina i upornost promjena te njihova cjelokupnost i povezanost.

Modernizacija je donijela mnogo pozitivnih utjecaja u ruralna područja, kao što su razvoj infrastrukture (npr. pristup električnoj energiji, izgradnja cesta, vodovod, pristup globalnoj internetskoj mreži) i povećanje mobilnosti stanovništva, što uočavamo i u Konavlima, te rast sveukupne kvalitete i standarda života. Povećanje mobilnosti za posljedicu ima slabljenje veza unutar zajednice. Jedna od posljedica tih modernizacijskih procesa, smanjenje je važnosti organizirane religije, slabljenje tradicijskih vrijednosti i baštine što dovodi do njihovog postupnog nestajanja, a to će posvjedočiti i osobe koje smo intervjuirali u okviru ovog diplomskog rada.

Ruralno društvo u prošlosti je imalo funkciju povezivanja ljudi u prostoru i vremenu, no s povećanjem mobilnosti stanovništva ova funkcija gubi na značaju. Sustav odnosa (najčešće patrijarhat) se napušta budući da zajednice više ne ovise o poljoprivredi i radu na zajedničkom imanju, nego ukućani imaju mogućnost zapošljavanja te samim time imaju svoj vlastiti prihod kojim upravljaju po vlastitom nahođenju, a ne po uputama „glave obitelji“. Mnogi modeli ponašanja, kao na primjer ženidba isključivo najstarijeg sina, napuštaju se iz istog razloga, to

jest zajednice više ne rade isključivo na zemlji te nije od neizmjerne važnosti da zemljište ostane nepodijeljeno. Također, tradicionalne rodne uloge žena i muškaraca u određenoj mjeri se mijenjaju, a obrazovanje postaje važno i neophodno za gotovo sva zanimanja.

Osim toga, suvremene promjene u fokus stavljaju zaštitu okoliša i održavanje bio-raznolikosti te dovode do dostupnijeg obrazovanja koje kao posljedicu ima napuštanje poljoprivrede te napuštanje funkcija ruralnog društva. Mladi odlaze na obrazovanje u veće gradove iz kojih se ne vraćaju u svoja sela zbog nedostatka adekvatnih poslova pa ostaju živjeti u gradovima. Iz tog razloga, izrazito je bitan ruralni razvoj koji daje priliku za nove povezanosti unutar lokalnih zajednica koje mogu pospješiti lokalnu ekonomiju i kulturni razvoj.

Jedan od izraza modernizacije, svakako je proces globalizacije. Michael Woods (2013) opisao je način na koji je i globalizacija utjecala na ruralni svijet u Velikoj Britaniji i većini zapadnoeuropskih zemalja. Kao neopipljive promjene utjecaja globalizacije, naveo je osjećaj za zajednicu, solidarnost te društveni poredak i mirnoću života u ruralnim predjelima, a kao opipljive promjene naveo je smanjenje zaposlenosti u poljoprivredi zbog povećane mehanizacije u istoj koja je uzrokovana uzastopnim inovacijama te specijalizacijom same poljoprivrede zbog težnje za povećanjem produktivnosti, zatvaranje seoskih uslužnih djelatnosti te veće migracije stanovništva iz ruralnog područja i u njega, kako dnevnim tako i trajnim migracijama.

U Konavlima, s početkom rada Zračne luke Dubrovnik i otvaranja hotela u Cavtatu, dolazi do napuštanja poljoprivrede kao djelatnosti, te veće i učestalije migracije stanovništva, posebice za vrijeme ljetne sezone, uzrokovane povećanom potrebom za radnom snagom u turizmu.

Utjecaj modernizacije na običaje u Konavlima ogleda se i u svakodnevnom životu. Najbolji je primjer konavoska nošnja koju su u prošlim vremenima žene u Konavlima izrađivale u potpunosti samostalno te svakodnevno odijevale, a danas je ona prisutna kao dašak tradicije koju Konavljani čuvaju kao uspomenu na svoju prošlost.

Modernizacija predstavlja urbanizaciju, komercijalizaciju, rast životnog standarda te sekularizaciju društva. Sekularizacija¹² društva proces je koji se odvija u cijelom modernom svijetu već nekoliko stoljeća, no s obzirom na opstanak tradicijske povezanosti stanovnika Konavala s religijskim praksama, smatramo da se ona na ovom području značajno slabije razvila u usporedbi sa urbanim područjima u Hrvatskoj, što ćemo kao pretpostavku propitati

---

¹² Pojam smanjenja moći, utjecaja i funkcija Crkve u suvremenom društvu u širem smislu i smanjivanje razine religioznosti i vjerske prakse među pojedincima u užem smislu.

putem intervjua provedenih sa sugovornicama koje potvrđuju tek blago smanjenje utjecaja Crkve na život ljudi u posljednjih nekoliko generacija.

2.3. Akteri ruralnog razvoja

Akteri ruralnog razvoja su ustanove, udruge te aktivni pojedinci koji svojim znanjima, resursima i aktivnostima utječu na ruralna područja u kojima djeluju.

Zajednička poljoprivredna politika, kao i za ranija razdoblja, donosi mjere ruralnog razvoja za programsko razdoblje 2014.-2020. Jedna od donesenih mjera je Mjera 19 koja ima za cilj poticanje konkurentnosti lokalne poljoprivrede, osiguravanje održivog upravljanja prirodnim resursima te stvaranje i zadržavanje radnih mjesta kroz Lokalne akcijske grupe (LAG-ovi) koje čine javni i privatni partneri s određenog ruralnog područja i koje uključuju više predstavnika društveno-ekonomskih grupa s područja u kojem je LAG osnovan. Uloga LAG-ova je kombinirati ljudske i financijske resurse iz javnog i privatnog sektora te poboljšati učinkovitost društva olakšavanjem koordiniranog djelovanja.

Na području Dubrovačko-neretvanske županije aktivna su dva LAG-a i to LAG Neretva, koji je aktivan na području gradova Metković, Opuzen i Ploče te općina Žažablje, Kula Norinska, Slivno i Pojezerje, te LAG 5 koji je aktivan na području grada Korčule te općina Ston, Mljet, Janjina, Trpanj, Orebić, Lumbarda, Smokvica, Blato, Vela Luka i Lastovo (Katalog odobrenih LAG-ova u RH). U Župi dubrovačkoj i Konavlima, LAG nije osnovan. O razlozima za to, razgovarali smo s gospodinom Mujom, predsjednikom udruge Agroturizam Konavle.

Na ruralni razvoj Konavala, snažno je djelovala udruga Agroturizam Konavle koja je osnovana 2010. godine čije bismo članove opisali kao aktivne aktere ruralnog razvoja. Sami sebe predstavljaju kao nositelje glavnine aktivnosti kojima se razvija ruralni turizam u Konavlima i okupljaju više od sto članova koji predstavljaju većinu ponude ruralnog turizma Konavala. Cilj im je postati, uz Istru i Baranju, vodeća hrvatska destinacija ruralnog turizma. Članovi udruge su pojedinci koji se bave proizvodnjom tradicionalnih i autohtonih poljoprivrednih proizvoda i/ili se bave tradicionalnim obrtima kojima čuvaju konavoske vještine i zanate od izumiranja. Udruga na svojim internetskim stranicama promovira domaćinstva koja se bave poljoprivrednim i ugostiteljskim djelatnostima. Time stanovnicima Konavala, koji se bave ruralnim turizmom, olakšavaju pronalaženje potencijalnih korisnika usluga i potrošača. Osim toga, udruga organizira niz manifestacija poput „Mirisi Božića u Konavlima“¹³ koji se održavaju već dvanaest godina. Na toj manifestaciji, koja traje osam dana, promoviraju se konavoski

---

¹³ „Mirisi Božića u Konavlima“ nositelji su Zlatne povelje „Suncokret ruralnog turizma“.

poljoprivrednici i njihovi proizvodi, održavaju se predavanja na kojima se iznose činjenice o konavoskoj povijesti. Manifestaciju svojim sudjelovanjem obogaćuje KUD Čilipi. Nadalje, organizirali su „Dane konavoske zelene menestre, baštine i vina“ koji traju tri dana. Cilj manifestacije je promovirati seoska domaćinstva te ponuditi gostima konavoske specijalitete. Osim što organiziraju manifestacije, na svojim stranicama promoviraju i aktivan odmor u Konavlima te imaju opisane biciklističke rute kroz Konavle, pješačko-planinarske staze kao i turistički vlak koji vodi kroz vinograde (Agroturizam Konavle, 2020).

Zbog trenutne situacije u svijetu uzrokovane pandemijom virusa SARS-CoV-2, navedene manifestacije nisu se održavale u 2020. godini te nisu pokrenute nikakve pripreme za 2021. godinu zbog pridržavanja epidemioloških mjera.

Uzevši u obzir raznolikost manifestacija koje udruga provodi samostalno i činjenicu da Konavle nemaju LAG, možemo zaključiti da u Konavlima nekolicina aktivnih pojedinca uspješno kompenzira manjak institucionalne podrške kroz svoje aktivnosti i vizije budućeg ruralnog razvoja Konavala.

3. Obilježja općine Konavle

U ovom poglavlju bavit ćemo se obilježjima općine Konavle, osnutkom Općine i administrativnim ustrojstvom, prometnom povezanošću općine, njezinim stanovništvom te nematerijalnom i materijalnom baštinom kako bismo prikazali promjene kroz 20. stoljeće te utjecaj modernizacije na život njezinih stanovnika.

Područje Općine Konavle nije doživljavalo mnogobrojne administrativno-upravne promjene s obzirom da je administrativni centar kroz povijest uglavnom bio Dubrovnik. Prilikom širenja Dubrovačke Republike u 15. stoljeću, područje Konavala pripojeno je istoj te zajedno s njom čini teritorijalnu, gospodarsku, društvenu i političku cjelinu. Konavle su dio dubrovačke administrativno-upravne regije do osnutka Općine Konavle 1993. godine, s kratkim prekidom u Drugom svjetskom ratu kada su Konavle podijeljene između Kraljevine Italije i Nezavisne Države Hrvatske.

Općina Konavle kao jedinica lokalne samouprave osnovana je 19. travnja 1993. godine sa sjedištem u Cavtatu čime se dio upravnih funkcija približava stanovništvu Konavala. Odmah po osnivanju Općine, pokazala se važnost samostalnog lokalnog djelovanja i odlučivanja u projektima obnove ratom stradalog područja budući da su sami donosili odluke o rasporedu financijskih sredstava, čime je omogućena kvalitetnija raspodjela sredstava pa samim time i učinkovitija provedba obnove (Mujo, 2010).

Odlukom Općinskog vijeća Općine Konavle od 12. prosinca 2014. godine, uspostavljeno je šest odjela i to: Upravni odjel za opće poslove, mjesnu samoupravu i društvene djelatnosti (pročelnik Mario Curić), Upravni odjel za komunalni sustav i gospodarenje nekretninama (pročelnik Miljenko Mikulić), Upravni odjel za ruralni razvoj, gospodarstvo i EU fondove (pročelnik Perica Pušić), Upravni odjel za proračun i financije (Pročelnik Božo Valjalo), Upravni odjel za prostorno uređenje (pročelnica Željka Sršen) te Služba proračunskog nadzora i unutarnje kontrole (pročelnica Marija Milković).

Općina je osnovala niz ustanova koje služe za povećanje kvalitete života stanovnika. Ustanove koje je osnovala i kojima upravlja su: Dječji vrtić Konavle (osnovan 1997.), Muzeji i galerije Konavala (osnovani 1997.), Javna vatrogasna postrojba Konavle (osnovana 2005.) i Dom za starije i nemoćne osobe Konavle (osnovan 2013.). Osim ustanova, Općina je osnovala i dva trgovačka društva čiji je i vlasnik: Konavosko komunalno društvo d.o.o. – Čilipi te Čistoća i

zelenilo Konavle d.o.o. Općina je djelomični vlasnik sljedećih trgovačkih društava: Zračna luka Dubrovnik d.o.o. (udio u vlasništvu 15%), Sanitat Dubrovnik d.o.o. (12,7%), Libertas Dubrovnik d.o.o. (12,1%), Vrtlar Dubrovnik d.o.o. (9,87%), Boninovo Dubrovnik d.o.o. (8,41%) i Čistoća Dubrovnik d.o.o. (5,73%) (službene stranice Općine Konavle, 2020).

U svrhu očuvanja ruralnog područja od zagađenja, Općina je provela projekt izgradnje i opremanja reciklažnog dvorišta¹⁴ u razdoblju od 21. veljače 2019. do 21. srpnja 2020. godine uz financijsku pomoć Operativnog programa Konkurentnost i kohezija¹⁵. Projekt je za cilj imao povećati stopu odvojeno prikupljenog komunalnog otpada, smanjiti količinu otpada koji se odlaže na odlagalište te educiranje stanovništva o pravilnom razvrstavanju otpada.

Općina Konavle trenutno provodi, s projektnim partnerima iz Crne Gore te Bosne i Hercegovine (Općina Herceg Novi, Općina Ravno, Grad Trebinje te Institut za razvoj i napredak Hercegovine) projekt pod nazivom „Flood and Fire“¹⁶. Kroz projekt će se nabaviti specijalizirano vatrogasno vozilo, terensko vozilo koje ima pristup nepristupačnom terenu, oprema za interventno osoblje te dron opremljen posebnim sensorima za toplinu. Predviđeno trajanje projekta je od 15. kolovoza 2020. do 14. kolovoza 2022. godine (službene stranice Općine Konavle, 2020).

Općina Konavle nalazi se u sklopu Dubrovačko-neretvanske županije i prostire se na 209,25 km². Obuhvaća 33 naselja: Brotnice, Cavtat, Čilipi, Duba Konavoska, Dubravka, Dunave, Drvenik, Đurinići, Gabrile, Gruda, Jesenice, Komaji, Kuna Konavoska, Lovorno, Ljuta, Mihanići, Mikulići, Močići, Molunat, Obod, Pavlje Brdo, Pločice, Poljice, Popovići, Pridvorje, Radovčići, Stravča, Šilješki, Uskopje, Vitaljina, Vodovađa, Zastolje, Zvekovicica sa sveukupno 9.500 stanovnika (službene stranice Općine Konavle, 2020).

Ukupno ima 808,22 ha poljoprivrednih površina od kojih se najveći dio odnosi na maslinike (32,05%) i vinograde (22,70%). Osim maslinika i vinograda, u općini se tradicionalno uzgaja i povrće, a sve prisutnije je i stočarstvo te uzgoj ljekovitog i aromatičnog bilja. Na području općine tijekom 2016. godine bila su aktivna 622 poljoprivredna gospodarstva, a tijekom 2017. godine 597 poljoprivrednih gospodarstava (službene stranice Općine Konavle, 2020).

---

¹⁴ Ukupna vrijednost projekta iznosi 5.797.122,50 kn.

¹⁵ Iznos financijske pomoći 4.500.000,00 kn.

¹⁶ Ukupna vrijednost projekta iznosi 1.851.353,00 eura, od čega Europska unija sufinancira iznos od 85%.

U nastavku ovog poglavlja bavit ćemo se prometnom povezanošću općine Konavle, demografskim pokazateljima te tradicijskim posebnostima Konavala kao i njihovim utjecajem na život stanovnika Konavala.

3.1. Prometna povezanost općine Konavle

Prometna se povezanost, koja je uvelike uvjetovana reljefom, odražava u razvijenosti četiriju osnovnih oblika prometa: cestovnog, zračnog, pomorskog i željezničkog.

3.1.1. Pomorski, željeznički i cestovni promet

Zbog strukture obale, u Konavlima se pomorski promet nije značajnije razvio. Jedine dvije luke na području općine Konavle su Cavtat i Molunat. Luka Cavtat služila je isključivo za prijevoz dobara između Konavala i Dubrovnika, ali svoje značenje gubi s razvojem željeznice kada ona preuzima glavninu transporta roba u i iz Konavala. Molunat je nastao kao ribarska luka i tu funkciju zadržava i danas s lokalnim značajem (Mujo, 2010).

Željeznički promet na području Konavala započinje 1901. godine kao dio južnog kraka uskotračne željezničke pruge i prometovao je do 1968. godine kada je zbog neekonomičnosti i dotrajalosti ukinut (Mujo, 2010).

Razvoj prvih cestovnih pravaca koji su prolazili kroz Konavle u prošlosti bio je uvjetovan povezanošću s Dubrovnikom kao središtem Republike i reljefom, stoga su se oni zrakasto širili od Dubrovnika prema zaleđu. Izgradnja kvalitetnog prometnog koridora započinje tek u vrijeme francuske uprave, početkom 19. stoljeća, kada se gradi Napoleonova cesta¹⁷.

Danas u Konavlima postoji razvijena lokalna cestovna mreža koja se značajnije počela razvijati početkom 20. stoljeća gradnjom cesta među konavoskim naseljima s ciljem omogućavanja odvijanja prometa unutar i između njih (Mujo, 2010).

Pravu prekretnicu donosi izgradnja Jadranske magistrale koja se odvijala kroz dvije etape. Prva etapa odvijala se od 1918. do 1941. godine, a druga etapa izgradnje Jadranske magistrale trajala je od 1945. do 1963 godine. Magistrala je završena u potpunosti do 1965. godine (Polić,

---

¹⁷ Prometnica izgrađena pod francuskom upravom koja prolazi cijelom dužinom Ilirskih provincija, od Ljubljane do Dubrovnika, s nastavkom prema Kotoru, Budvi i Albaniji.

2017). Budući da je Jadranska magistrala građena sredinom 20. stoljeća, u ovom stojeću otežano odgovara izazovima povećanog prometa. S ciljem unaprjeđenja protoka cestovnog prometa u Hrvatskoj je započet proces izgradnje autocesta. Tako je Autocesta Zagreb–Ploče, koja je završena 2013. godine, skratila putovanje do samog juga Hrvatske, no još uvijek je ostao problem graničnog prijelaza Neum koji značajno otežava protok roba i putnika. Iz tog je razloga trenutno u izgradnji Pelješki most koji se sufinancira iz europskih fondova.

3.1.2. Zračni promet

Početak zračnog prometa u Konavlima zabilježen je otvaranjem zračne luke u Grudi 1936. godine. Taj je aerodrom bio izrazito ograničenog kapaciteta te je imao letove samo tijekom ljeta pa nije imao značajniji utjecaj na razvoj općine Konavle.

Radi kvalitetnijeg rješenja 1960. godine počela je izgradnja aerodroma na visoravni kod sela Močići i Čilipi. Aerodrom je završen 1962. godine te posluje i danas pod imenom Zračna luka Dubrovnik. Zračna luka drastično je povećala kvalitetu života u Konavlima između ostalog i zato što je omogućila stanovnicima Konavala zapošljavanje na aerodromu, čime prestaje njihova dotadašnja ovisnost isključivo o poljoprivrednim djelatnostima.

Grafikon 1.

Izvor: Zračna luka Dubrovnik, 2020..

Iz Grafikona 1., vidimo da se u prvih 30-ak godina rada Zračne luke Dubrovnik broj zaposlenika brzo povećavao, dok je u sljedećem tridesetogodišnjem razdoblju taj rast značajno usporen zbog postizanja maksimalnog kapaciteta zračne luke te se stoga u najnovije vrijeme intenzivno radi na proširenju njezinog kapaciteta. Ovaj grafički prikaz obuhvaća samo zaposlenike zračne luke, a ako tom broju dodamo ostale službe, kao što su kontrola leta, carina i policija, dolazimo do 1500 zaposlenih. Imajući u vidu činjenicu da je zračna luka sve do Domovinskog rata stambeno zbrinjavala svoje zaposlenike dodjeljivanjem stanova ili odobravanjem povoljnih stambenih kredita, jasan je njezin doprinos poboljšanju uvjeta života u Konavlima. Za vrijeme Domovinskog rata, Zračna luka Dubrovnik pretrpjela je štetu od 25 milijuna eura. Zbog izrazito bitnog geostrateškog i gospodarskog položaja zračne luke, ona je obnovljena u kratkom roku te je već početkom prosinca 1992. godine ponovno uspostavljen redoviti zračni promet (Klarić, 2015).

Zračna luka Dubrovnik je 1. siječnja 2014. godine započela s rekonstrukcijom i dogradnjom koja se financira iz Državnog proračuna Republike Hrvatske i Europskog fonda za regionalni razvoj. Dana 4. travnja 2017. godine, potpisan je ugovor između Zračne luke Dubrovnik, Ministarstva mora, prometa i infrastrukture i Središnje agencije za financiranje i ugovaranje programa i projekata EU za financiranje druge faze projekta proširenja zračne luke. Provedbom ovog projekta omogućit će se veći broj dolazaka putnika, utjecat će se na rast gospodarstva, modernizaciju infrastrukture te će se povećati zaposlenost (Zračna luka Dubrovnik, 2020).

Možemo zaključiti da su Konavle do sredine 20. stoljeća bile nedovoljno povezane s ostatkom Republike Hrvatske, što se može smatrati uzrokom izrazite međusobne povezanosti njezinih stanovnika s jedne strane te zatvorenosti prema doseljenicima s druge strane. Gradnjom Jadranske magistrale započinje modernizacija prometa u Konavlima, proces koji se nastavlja i danas kroz projekte proširenja Zračne luke Dubrovnik i gradnje Pelješkog mosta.

3.2. Stanovništvo općine Konavle i demografski pokazatelji

Ruralna područja su u suvremenom svijetu glorificirana kao mjesta za opuštanje gdje je život izrazito lagodan i miran u odnosu na život u gradu. Zbog te se percepcije smatraju idealnim za

odmor što potvrđuju trendovi povećanja noćenja, no doživljaj stanovnika je u pravilu daleko od idile (Woods, 2020). Život na selu bio je težak zbog cjelodnevnog fizičkog rada te nedostupnosti usluga koje u gradu predstavljaju standard življenja. Osim prethodno navedenih potisnih¹⁸ čimbenika¹⁹, na napuštanje konavoskog ruralnog područja utjecali su i ostali čimbenici kao što su nezaposlenost radno sposobnog stanovništva, male plaće, loši uvjeti rada te loši stambeni uvjeti (Mujo, 2010.)

Kako bi zadržala postojeće te privukla novo stanovništvo privlačnim čimbenicima²⁰, Općina aktivno radi na poboljšanju kvalitete života. Neke od mjera koje koriste su jednokratna novčana potpora za rješavanje stambenog pitanja, sufinanciranje prijevoza studentima koji studiraju u Dubrovniku ili izvan Dubrovnika, jednokratna novčana pomoć koja se može zatražiti zbog izvanredne ili posebno teške prilike nastale u kućanstvu, pomoć za troškove posebno skupog liječenja vrlo teških i opakih bolesti, pomoć u nužnom saniranju izuzetno loših i nehigijenskih uvjeta stanovanja ili zbog ostalih izvanrednih situacija. Osim tih potpora, koriste mjere potpora za novorođeno dijete, potpora za boravak djece u dječjem vrtiću za obitelj s više djece, potpora za nabavku školskih udžbenika za obitelj s četvero ili više djece. Jedan od načina na koji Općina pomaže starije stanovništvo subvencioniranje je smještaja u Domu za starije kako bi mogli dostojno proživjeti svoju starost uz potrebnu medicinsku skrb (službene stranice Općine Konavle, 2020).

U ovom dijelu poglavlja dajemo usporedbu kretanja ukupnog broja stanovništva Dubrovnika i Konavala od 1961. godine do 2011. godine te između dva popisa stanovništva koji su provedeni 2001. godine i 2011. godine. Prikazat ćemo broj stanovnika i dobnu strukturu grafički te je potom analizirati.

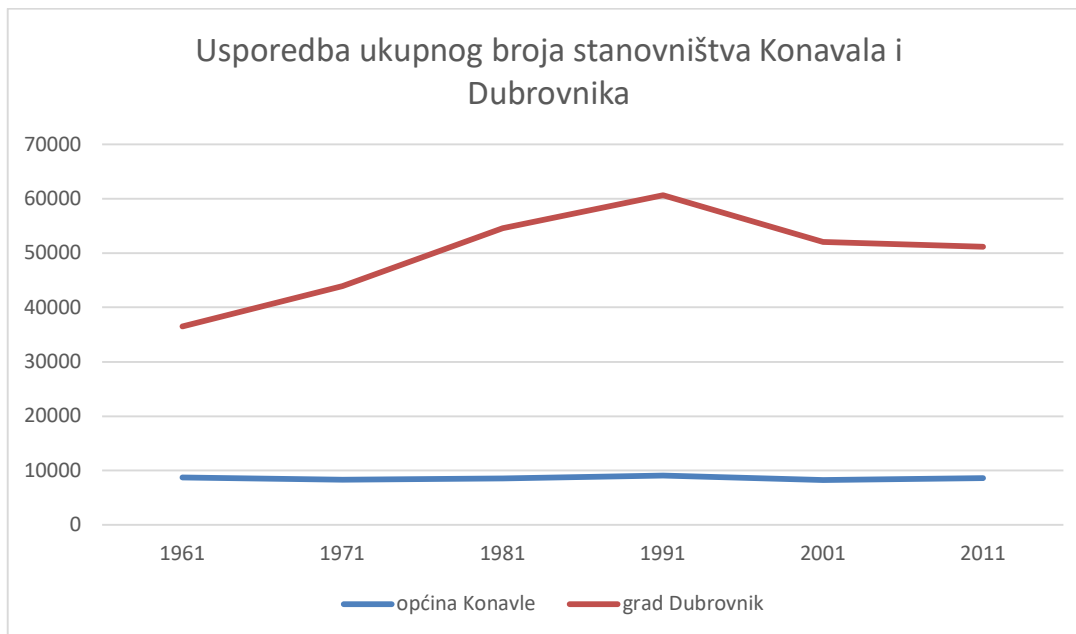
---

¹⁸ Čimbenici koji potiču stanovnike na iseljavanje s određenog područja.

¹⁹ Postoje potisni i privlačni čimbenici.

²⁰ Čimbenici koji potiču stanovnike na useljavanje u određeno područje.

Grafikon 2.

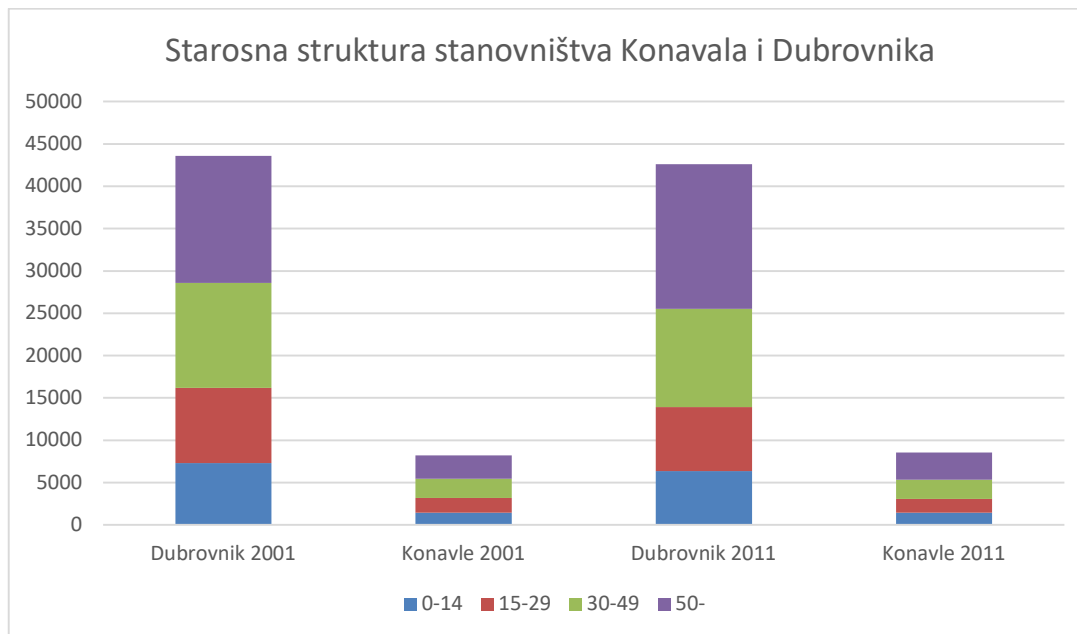

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2020.

Iz Grafikona 2. vidljiva je razlika u trendovima kretanja broja stanovnika između Konavala i Dubrovnika. S jedne strane, u Dubrovniku uočavamo kontinuirani rast do 1991. godine, od kada se zbog utjecaja Domovinskog rata te napuštanja Dubrovnika radi pretvaranja stanova u apartmane broj stanovnika smanjuje. Taj trend se nastavio i kroz sljedeće popise stanovništva, a bit će zanimljivo usporediti ove podatke s popisom stanovništva koji slijedi 2021. godine. S druge strane, u Konavlima imamo konstantan broj stanovnika, pa možemo zaključiti da utjecaj Domovinskog rata u Konavlima nije bio toliko značajan kao u Dubrovniku.

Prema popisima stanovništva iz 2001. i 2011. godine, odnos žena i muškaraca je konstantan s podjednakim udjelima istih.

Grafikon 3.

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2020.

Iz popisa stanovništva možemo vidjeti da je u periodu od 10 godina u Konavlima porastao broj stanovnika za 300 osoba dok se u Gradu Dubrovniku taj broj smanjio za 1.155 osoba, što smo prikazali u Grafikonu 3. Uočavamo da je u Konavlima broj stanovnika ispod 14 godina ostao isti dok se u Dubrovniku smanjio za 1.000 osoba. U Konavlima kao i u Dubrovniku povećao se broj osoba iznad 50 godina, što ukazuje na opći trend starenja stanovništva koji je prisutan u cijeloj Republici Hrvatskoj.

Stabilan broj stanovnika Konavala ukazuje na uspješnost mjera koje provodi Općina. Jednokratna novčana pomoć u rješavanju stambenog pitanja, kao i sufinanciranje vrtića te potpore za novorođeno dijete, nabavka školskih udžbenika olakšavaju život mladim obiteljima u Konavlima. Sufinanciranje prijevoza studentima i stipendije koje Općina daje imaju velik utjecaj na ostanak mladog obrazovanog stanovništva u Konavlima. Mogućnost napretka vidimo u uvođenju mjera kojima bi se poticalo zapošljavanje ili samozapošljavanje, budući da tijekom našeg istraživanja nismo uočili otvorene natječaje kojima bi Općina nudila takve mjere.

3.3. Tradicijske posebnosti općine Konavle

Tradicija je važan dio identiteta svakog područja koji se kroz razvoj gubi (posebno u drugoj polovici 20. stoljeća kada je modernizacija predstavljala napuštanje tradicije u svim segmentima ljudskoga društva). Kako bi se sačuvale one tradicije koje su u skladu sa suvremenim društvenim vrijednostima, mnoge mjere ruralnog razvoja, posebno na lokalnoj razini, stavile su u fokus tradicijske posebnosti područja te ih kroz različite manifestacije spašavaju od zaborava. Taj napor je postao posebno vidljiv početkom 21. stoljeća, kada se Općina Konavle počela uključivati u takve manifestacije financijskom podrškom. Tako se, na primjer, sada u mnogim školama u Dubrovniku i Konavlima može naučiti vesti konavoski vez, što nam je posvjedočila gospođa koju smo intervjuirali, a i ona je sama sudjelovala u tim radionicama kao predavač. Nadalje, u Konavlima postoje programi na kojima su do tada nezaposlene žene naučile vesti i one sada izrađuju konavoski vez koji se prodaje na štandovima za vrijeme turističke sezone. Iz toga možemo vidjeti kako se kultura i očuvanje tradicije provlači kroz političko djelovanje na lokalnoj razini u Konavlima.

3.3.1. Nematerijalna i materijalna baština

Područje Konavala bogato je baštinom. Najpoznatija baština obuhvaća konavoske obiteljske običaje, konavoski vez koji je usko vezan uz svilarstvo, konavoske naušnice te ples.

3.3.1.1. Konavoski obiteljski običaji

Kako bi si život učinili lakšim, kroz povijest je stanovništvo Konavala živjelo u zadružnom obliku zajednice, a svoje je supružnike biralo prema tome koliko je dobrostojeća kuća²¹ te jesu li iz Gornje²² ili Donje bande²³. Također, promatralo se kakva je djevojčina majka, što svjedoči stara konavoska izreka: „*Gledaj mater, a prosi djevojku.*“ Pazilo se i na to postoje li u kući nasljedne bolesti te je li bilo mulana²⁴. Ukoliko djevojka koju je mladić odabrao nije bila po volji ostalim

---

²¹ Lokalni naziv za obiteljsku zajednicu.

²² Gornja banda Konavala obuhvaća sela od Jadranske magistrale prema brdima.

²³ Donja banda Konavala obuhvaća sela od Jadranske magistrale do mora.

²⁴ Pogrdni naziv za izvanbračno dijete.

ukućanima, posebno glavi kuće, mladić je imao opciju odreći se djevojke ili se iseliti iz kuće. U rijetkim prilikama muževi su odlazili živjeti u ženinu rodnu kuću, ukoliko u njezinoj rodnoj kući nije bilo muških nasljednika, a mladić je imao braću. Takvi su se muškarci u Konavlima nazivali „dogoni“ i obično bi uzimali ženino prezime (Antić Brautović, 2015).

Imovina se nije dijelila i nasljeđivao ju je najstariji sin koji je jedini imao pravo na ženidbu, a ostala njegova braća i sestre su je se odricali u njegovu korist. U rijetkim slučajevima kada se mlađi brat ženio, on je sam morao priskrbiti kuću i zemlju. Status neženje bio je prihvatljiv oblik usklađivanja rasta biološkog potencijala obitelji s njezinim gospodarskim resursima. Brat koji bi živio u celibatu bio je posebno cijenjen te mu se davalo na važnosti kroz svakodnevni život, npr. uvijek mu se prvome servirala hrana (Kralj-Bassard, 2008).

Muškarci su se u pravilu ženili oko četrdesete jer prije toga nisu, po tadašnjem mišljenju, bili spremni za ženidbu. Žene su redovito bile mlađe od muškaraca kada su stupale u brak između ostalog zato što nisu imale mogućnost daljnjeg obrazovanja. Osim toga, zbog utjecaja okoline i tradicije, nisu smjele raditi van kuće. Naime, iako je u konavoskim kućama bilo uobičajeno imati sluge (žene iz Crne Gore ili Bosne i Hercegovine koje bi dolazile po potrebi pomagati u radovima na polju ili u kući), konavoskim se ženama nije dopuštalo zapošljavanje jer se smatralo da one trebaju obavljati poslove u kući i oko nje. To nam je posvjedočila gospođa čiji smo intervju interpretirali niže u radu.

Ukoliko bi supruga umrla, Konavljanin bi se veoma brzo opet oženio motiviran brigom za djecu koja bi ostala bez majke. Tu se vidi izražen patrijarhat jer je uloga žene bila rad u kući, rađanje djece, a ukoliko bi se ženi nešto dogodilo, muškarac bi se, kako je prethodno navedeno, brzo oženio.

Usprkos posloviци „*Ne stoji kuća na zemlji nego na ženi*“, žene su imale podređeni status, o čemu je pisala autorica Veselić (2013) koja navodi da su muška djeca bila omiljena, dok su se ženska djeca smatrala dodatnim opterećenjem za obitelj jer im je trebalo spremi ruho za udaju. Odgajane su da budu pokorne žene, dobre majke i kućanice, a nisu bile pošteđene ni fizičkog rada na polju.

3.3.1.2. Konavoski vez i svilarstvo

Konavoski vez usko je povezan uz svilarstvo koje je u Konavlima prisutno od 14. stoljeća. Konavoske su žene uzgajale bubice dudovog svilca, prele niti te ih nakon toga koristile prilikom

izrade konavoske nošnje. Tradicionalna konavoska nošnja odražavala je dob i status žene koja je nosi. Točno se znalo kakvu odjeću nose djeca, neudane djevojke i žene, udane djevojke i žene te udovice, dok se odjeća mladića i muškaraca, bez obzira na ženidbeni status, nije razlikovala. Danas se konavoski vez provlači kao lajtmotiv na suvenirima koji se nude u turističkoj ponudi Konavala i Dubrovnika i tako ga nalazimo na torbama, kemijskim olovkama pa čak i na tenisicama kao i mnogim drugim proizvodima.

Do 1960-ih godina, Konavljani su svakodnevno nosili nošnju, a s prodorom novih trendova globalizacije napuštaju taj običaj te se nošnje nose samo u posebnim prilikama kao što su crkvene procesije, nastupi kulturno umjetničkih društava ili turističke manifestacije. Iznimke su jedino poneke stare Konavljanke koje se još uvijek mogu svakodnevno vidjeti u konavoskoj nošnji.

Proces proizvodnje svile

Konavoska je nošnja utkana u lokalni identitet Konavala (Režić Tolj, 2007). Ljudi su u domaćinstvima proizvodili svilu za svoje potrebe, a važnost konavoskog veza možemo vidjeti u tome što su djevojčice od najmlađih dana učile vesti. Jedan od razloga za to je tradicija „dote“ prema kojoj mlade konavoske nevjeste u svoj novi dom sa sobom trebaju donijeti jedan kilogram svile.

Svila se do 50-ih godina 20. stoljeća bojala prirodnim bojama pa se tako crvena dobivala iz korijena biljke broć (lat. *Rubia*), žuta iz stabljike i korijena divlje jabuke (lat. *Malus sylvestris*), zelena iz listova murve (lat. *Morus*), smeđa boja se dobivala iz lista i kore mladog zelenog oraha (lat. *Juglans regia*), a crna iz korijena i stabljike biljke trišlje (lat. *Pistacia*). Varijante i boje veza imale su svoje značenje te se na temelju njih moglo iščitati je li obitelj u koroti²⁵ te koliko je kuća bogata.

Važnost svile za konavoski identitet je izražen i kroz izreku starih Konavljana da se sa svilom rađalo i umiralo. Naime, babice bi na porodu pupčanu vrpču novorođenčeta prerezale svilom i ta tradicija je bila živa sve do trenutka kada su žene počele rađati u bolnicama (otprilike 1960-ih godina). U posmrtnim običajima pokojniku su se vezivale ruke i noge svilom zbog vjerovanja da se na taj način sprječava pokojnikov povratak na ovaj svijet.

Briga oko uzgoja bubice dudovog svilca traje tijekom cijele godine. Početak procesa je započinjao blagoslovom jajašaca dudovog svilca, što ukazuje na važnost religije u narodu.

---

²⁵ Razdoblje i obredi žaljenja za preminulim.

Nakon blagoslova konavoske bi žene stavile jajašca u platnenu vrećicu te ih nosile uz sebe, u njedrima. Tako su sjeme držale u prirodnom inkubatoru najviše 4-5 dana kako bi se razvile gusjenice. U to vrijeme, kada bi žene nosile jajašca na sebi, najčešće su se zadržavale u kući te izbjegavale teške poslove kako se bubice ne bi ozlijedile. Kada bi se izlegle gusjenice, one bi se stavljale u kutije izrađene od drveta te bi se preselile na podloške izrađene od trstike (jese) kada bi malo porasle. Na jese bi im Konavljanke donosile listove dudovog svilca za prehranu na kojima nije smjelo biti rose. Temperatura nije smjela varirati i morala je biti između 20 i 23 stupnja Celzijevih. Nakon što bi se gusjenice začahurile, odabralo bi se nekoliko najljepših primjeraka (podjednako muških i ženskih) koje se ostavljalo za sjeme za sljedeću godinu. Ostale su se čahure stavljale u zagrijanu vodu. Broj punćela²⁶ ovisi o debljini niti koju se želi dobiti. Što se više čahura stavi istovremeno kuhati, nit će biti deblja. Izrazito je bitno da voda u procesu kuhanja ne proključa jer bi se u tom slučaju uništile svilene niti. Voda treba biti zagrijana do temperature da se iznad nje može držati dlan. Dok se čahure kuhaju, konavoske žene ih lagano dodiruju i miješaju. Svilena nit se izvlači bez prekida te se od jedne čahure može dobiti od 1500 do 2000 metara svilene niti koje se namotavaju u klupko. Slijedi sušenje svile, a nakon sušenja stare su je Konavljanke još jednom kuhale kako bi nit postala bijela, tj. da se iskuha prirodna žuta boja svile. Zatim se svila prela na vretenu te bojala (Režić Tolj, 2007).

Ova tradicija je bila neprekinuta od 14. stoljeća pa sve do Domovinskog rata kada su sve bubice uništene kao i mnogo starih odjevnih predmeta. Međutim, nije se dugo čekalo, pa je 1994. godine dudov svilac opet došao u Konavle. Nije poznata osoba koja je vratila bubice i pretpostavlja se da su prokrijumčarene. Postoje dvije priče o povratku bubica. Prva je da su bubice donesene „sakrivene u njedrima jedne žene“ (Režić Tolj, 2007), a druga da je povratak „skupocjenih jajašaca omogućila jedna tajanstvena pošiljka u običnoj koverti“ (Režić Tolj, 2007). Obnova svilarstva imala je podršku Ministarstva obnove i razvoja koje je 1994. godine pokrenulo projekt obnove svilogojstva i svilarstva u Konavlima (Režić Tolj, 2007).

Svila je u Konavlima do 1950-ih godina bila važna društveno i kulturno odražavajući status kuće te njezino bogatstvo kao i ukazujući na bračni status žene koja ju je nosila. U ekonomskom smislu svila u konavoskim obiteljima nije imala veći značaj budući da se u njima proizvodila isključivo za vlastite potrebe bez ostvarivanja ekonomske dobiti.

---

²⁶ Konavoski naziv za čahure dudovog svilca.

3.3.1.3. Konavoske naušnice

Sastavni dio konavoske nošnje su i konavoske naušnice. Pridavala im se velika identitetska vrijednost jer su ukazivale na pripadnost Konavlina. Prenosile su se s koljena na koljeno te su stari Konavljani po naušnicama znali iz koje kuće je osoba koja ih nosi i kakvog je imovinskog statusa dotična kuća. Postoje velike i male verižice²⁷, manje su nosile djevojke, a udane djevojke i žene zrele dobi nosile su veće. Posjedovala ih je svaka žena, djevojčice su po rođenju od glave kuće dobivale male verižice, a pri zarukama mladić je djevojci poklanjao velike.

Prigodom udaje, nevjeste su nosile posebno vrijedne zlatne naušnice fjočice²⁸ koje su posjedovale samo imućnije kuće. U kući bi bile samo jedne takve naušnice i nevjeste su ih nosile isključivo na dan vjenčanja. Ukoliko je kuća ženika bila siromašnija i nije posjedovala takve naušnice, obitelj ih je posuđivala za taj dan.

Za razliku od narodne nošnje, nakit se danas može svakodnevno vidjeti jer su mnoge zlatarnice²⁹ prepoznale potencijal pa u svojoj ponudi imaju modifikacije tradicionalnih naušnica. Za razliku od starinskih naušnica koje su rađene ručno i svaka naušnica je bila jedinstvena, današnjom masovnom proizvodnjom postale su dostupne svim osobama koje ih žele nositi te više nemaju funkciju odražavanja statusa i pripadnosti.

3.3.1.4. Konavoski ples

Osim nošnje i nakita, Konavle su poznate i po svom plesu. Najpoznatije je potkolo koje se očuvalo u Čilipima, Popovićima i Pridvorju. Ovaj ples karakteriziraju figura mosta (prvi plesač i plesačica rukama rade most te se svi ostali plesači provlače ispod) i figura u kojoj plesač lijevu nogu savija ispod koljena desne noge. Potkolo se plesalo uz pratnju mješnica³⁰ i lijerica³¹ (Folklorni ansambl Linđo).

Za očuvanje tradicijskog plesa Konavala trenutno je najzaslužniji KUD Čilipi, osnovan 1954. godine, koji održava folklorne priredbe svake nedjelje na središnjem trgu Čilipa od Cvjetnice pa do početka studenog. Program započinju potkolom te nakon toga otplešu i druge

---

²⁷ Tradicionalne svakodnevne obiteljske naušnice.

²⁸ Tradicionalne svadbene obiteljske naušnice.

²⁹ Kao što su Zaks, Argentum i Nokaj.

³⁰ Tradicionalni narodni muzički instrument.

³¹ Tradicionalni narodni muzički instrument.

tradicionalne plesove kao što su poskočica i čičak. Nakon plesa slijedi dio programa u kojem prikazuju svadbene običaje Konavala kada mladenci dolaze u pratnji ženske osobe, mladenka dijeli bombone, a zdravičar izgovara stihove konavoske zdravice kojom nazdravlja domaćinu, mladencima i gostima želeći im dobro zdravlje i blagostanje. Taj običaj je ostao gotovo nepromijenjen kroz stoljeća te se i danas provodi na lokalnim svadbama (Agroturizam Konavle).

Smatramo da su Konavle pozitivan primjer iskorištavanja potencijala vlastite kulture u turističkom smislu te da istovremeno uključuju marginalizirane dijelove društva (nezaposlene žene) koji kroz navedeni projekt vezenja ostvaruju dohodak te time smanjuju ovisnost o svojoj obitelji. Nadalje, smatramo da usprkos utjecaju globalizacije stanovnici Konavala nisu izgubili svoj identitet nego da se njime diče ta ga ističu u svim prilikama. Svoj ruralni razvoj su između ostalog temeljili na svojim posebnostima, što se može vidjeti u Muzejima i galerijama Konavala koje se sastoje od Zavičajnog muzeja Konavala, Kuće Bukovac, Arheologije i spomeničke baštine te Mauzoleja obitelji Račić gdje se sva sakupljena baština čuva i obnavlja, dok se istovremeno educira dolazeće naraštaje o konavoskim posebnostima.

4. Intervjui sa stanovnicima općine Konavle

Kroz ovo poglavlje detaljno ćemo obraditi odgovore sugovornica i sugovornika te ih povezati s teorijskom osnovom.

4.1. Polustrukturirani intervjui

U svrhu ovog diplomskog rada proveli smo intervjuje sa stanovnicima općine Konavle kako bismo dobili uvid u odrastanje generacija od 1940-ih godina do danas te kako bismo doznali planove Općine i aktivnog pojedinca za budućnost Konavala.

4.1.1. Intervju A

Prvi intervju koji ćemo opisati je s gospođom Đurđicom. Rođena je u Konavlima u selu Komaji 1940. godine.

Obiteljski život

Prvi dio pitanja odnosio se na obiteljski život kroz razdoblje koje nam može posvjedočiti. Sugovornica je živjela u mnogobrojnom kućanstvu s 12 članova obitelji. U kući su živjele tri generacije: baba³², otac, majka, dundo³³ sa ženom i dva sina, dundo koji nije bio oženjen te ona, dva brata i sestra. Za to doba smatra da nisu bili velika obitelj jer, kako ona kaže, bilo je uobičajeno da je u obitelji i po 12 čeljadi³⁴. Ovaj iskaz potvrđuje tradicijske običaje da se živjelo u mnogobrojnim obiteljima te da su stanovnici živjeli u zajedničkim kućanstvima kako se zemlja ne bi usitnjavala. Ukazuje na napuštanje tradicije ženidbe samo najstarijeg sina, budući da je očev mlađi brat, dundo, oženjen i ostaje živjeti u kući u zajedničkom domaćinstvu sa starijim bratom, koji je glava obitelji, kako ne bi došlo do usitnjavanja zemlje.

Naša sugovornica odrasla je u velikoj kući koja se sastojala od prizemlja i prvog kata. U prizemlju je bio jedan hodnik, kuhinja i blagovaonica, a na katu su bile četiri sobe i saloča³⁵.

---

³² Konavoski naziv za baku.

³³ Konavoski naziv za strica i tetka.

³⁴ Konavoski naziv za ljude.

³⁵ Velika soba u kojoj bi se posluživala hrana kada bi netko došao ili kada bi se nešto slavilo.

Kao mala djevojčica, spavala je u sobi s roditeljima i braćom. Baba je imala svoju sobu, kao i jedan dundo, a drugi dundo je spavao u sobi sa svojom ženom i djecom.

Naglašava da se skromno živjelo, ali da je imala nezaboravno i lijepo djetinjstvo. Prosječan dan započinjao je odlaskom u školu, nakon škole se išlo doma pa se pomagalo oko krava, ovaca i baštine³⁶. Osim toga, puno se pažnje posvećivalo konavoskom vezu koji je već sa sedam godina naučila vesti. Kaže da se u kući nije puno pažnje posvećivalo školi, već poslu koji je trebalo obavljati na domaćinstvu. Od malih se nogu radila podjela između muških i ženskih poslova, tako su ženska djeca radila po kući i obavljala lakše poslove na polju, dok su muška djeca pretežito radila u baštini. To dobro oslikava rečenica koju je Đurđica izrekla:

„Nije bilo odmaranja, trebalo se raditi“.

Povezanost s Dubrovnikom

Intervju smo nastavili pitanjima koja su se odnosila na važnost povezanosti Konavala s Dubrovnikom u svakodnevnom životu. U Dubrovnik se išlo rijetko, pa je sugovornica prvi puta bila u Gradu u dobi od 12 godina. Stariji članovi obitelji išli su u Grad kada je trebalo prodati poljoprivredne proizvode ili kada je trebalo nešto kupiti za obući ili obuti. Jedan od pokazatelja koliko je put do Dubrovnika bio nepristupačan prosječnom stanovniku Konavala je taj da kada su našoj sugovornici trebale nove cipele, nisu je vodili sa sobom nego su joj grančicom izmjerili dužinu stopala i po njoj kupili cipele odgovarajuće veličine. U Grad se najčešće išlo jednom mjesečno da bi se prodalo maslinovo ulje i vino, a najčešće su se u selu dogovorili da ide samo jedna osoba. Do Dubrovnika se putovalo autobusom, dok je njezina obitelj često, zbog blizine, išla u Herceg Novi, a i zato što su bili povezani željeznicom pa je bilo lakše putovati do tamo nego do Dubrovnika. U odnosu na vrijeme njezinog odrastanja, smatra da je Konavle najviše promijenio turizam. Prije se puno proizvodilo, a sada su se stare kuće preuredile i napravili bazeni u svrhu „afitavanja“, kako oni kažu za iznajmljivanje, na što je najviše utjecala blizina Dubrovnika.

Važnost Crkve

Utjecaj Crkve na odrastanje te svakodnevni život Konavljana istražili smo kroz sljedeći dio intervjua. U doba njezinog odrastanja religija je imala veliki značaj u životu Konavljana. Obitelj

---

³⁶ Konavoski naziv za polje.

bi zajedno išla svaku nedjelju na misu te su sva djeca primila sve sakramente. Đurđica smatra kako je religija izrazito pozitivno utjecala na njezino odrastanje te je u njezin odgoj usađeno poštivanje Boga, Crkve, 10 Božjih zapovijedi i zabrana psovanja, što izriče rečenicama:

„A bome religija je utjecala na nas. Ja sam odgojena tako da poštujem 10 zapovijedi, nije se smjelo psovati, išlo se u crkvu, sve najbolje je religija utjecala, nije ništa loše. Nisi smio psovati i to.“

Crkva je u njezinom selu uvijek pomagala siromašnima, iako je i ona u tom vremenskom periodu bila izrazito siromašna pa su bogatiji mještani davali višak hrane Crkvi. Njezina prateta je bila časna sestra koja je živjela u samostanu na Pilama³⁷. Dolazila bi u selo i tada bi joj mještani dali hrane koliko su mogli za pomoć samostanu.

Obrazovanje

Obrazovnu smo strukturu te mogućnosti obrazovanja u vrijeme njezinog odrastanja istražili kroz četvrti dio intervjua. Njezina baba nije imala nikakvu školu, dok su joj otac, majka i stric imali prva četiri razreda osnovne škole. Sama je završila 8 razreda osnovne škole, udala se i odselila u Dubrovnik te je uz posao završila srednju školu. U selu su imali samo prva četiri razreda osnovne škole, a nakon toga su se druga četiri završavala u Grudi. Kaže da je rijetko tko išao u srednju školu jer se ostajalo raditi na zemlji ili bi se djevojke udale. Ovom izjavom je gospođa opet potvrdila važnost nedijeljenja poljoprivrednog zemljišta jer je u izjavi navela da se ostajalo raditi na zemlji ili su se djevojke udale, dakle nije bilo učestalo da se mlađa braća žene te da se zemlja dijeli.

Povezanost unutar zajednice

U predzadnjem dijelu pitanja istražili smo povezanost unutar zajednice te način na koji je povezanost mijenjana kroz vrijeme koje sugovornica može posvjedočiti. Seosku zajednicu opisuje kao izrazito čvrstu, uvijek se pomagalo na poljima, a po zimi su se sakupljali po kominima³⁸. U Konavlima postoji tradicija slave budući da svaka kuća ima svog sveca zaštitnika i na njegov dan se priprema svečani objed na koji se zovu susjedi i rodbina kako bi ih se počastilo te zajedno slavilo. Zajednica u novije vrijeme gubi na značaju pa kaže da se danas na selu rijetko međusobno pomaže iz nekoliko razloga. Prvi je taj što ljudi uglavnom imaju posao

---

³⁷ Gradska četvrt u Dubrovniku.

³⁸ Naziv za prostoriju u kojoj se kuhalo.

i ne rade više na zemlji pa stoga više nisu toliko ovisni jedni o drugima. Zapošljavanja su započela s otvaranjem aerodroma, što obilježava početak procesa smanjenja međusobne ovisnosti unutar zajednice. Drugi je taj što mnogo ljudi ima mehanizaciju koja smanjuje potrebu za radnom snagom, a treći je taj što ljudi danas, po njezinim riječima:

„gledaju svatko o sebi“.

Položaj žena

Šesti i posljednji dio pitanja odnosio se na položaj žena u Konavlima te usporedbu situacije u vremenu kada je sugovornica odrastala sa sadašnjosti uz osvrt na njezine stavove na trenutnu temu. Kada smo je pitali o položaju žena u Konavlima, njezin odgovor je bio da ženama nije ništa nedostajalo. Žene su radile sve što je bilo potrebno po kući te lakše poslove u baštini. Po potrebi su dolazile žene iz Mostara, kao ispomoć, koje bi radile na dnevnicu. Iz ovog intervjua bismo najviše istaknuli mišljenje starije gospođe kako je ženama bilo mjesto u kući te se kroz intervju nekoliko puta spomenulo neodobravanje današnjeg načina života te mnogobrojnosti rastava. U doba njezine mladosti, rastava braka je bilo nešto nezamislivo i predstavljalo je veliku sramotu, a zbog toga žene nisu imale mogućnost povratka u svoju rodnu kuću. Nemogućnost zapošljavanja dodatno je otežavala takvu situaciju. U očima starije generacije, ženina uloga je bila u održavanju kuće te rađanju i odgoju djece. S obzirom na ulogu žene kako ju je opisala sugovornica uz nemogućnost obrazovanja i ostvarivanja vlastitog prihoda zaključujemo da je položaj žena bio izrazito nepovoljan u periodu kada je ona odrastala. Otvaranjem škola u selu, a potom i vrtića, položaj žena je značajno poboljšan iako uz neodobravanje starije generacije.

Gospođa Đurđica je za kraj našeg intervjua Konavle opisala kao kraj lijepe prirode, lijepog mora i vrijednih ljudi. Uočila je mnogobrojne pozitivne promjene u ruralnom području Konavala poput dostupnosti obrazovanja, dostupnosti putovanja u Dubrovnik i mogućnosti zapošljavanja, a sve to uz očuvanje tradicijske baštine.

4.1.2. Intervju B

Drugi intervju je bio s gospođom Marijom rođenom 1957. godine u Čilipima. Završila je osnovnu školu u Čilipima i potom srednju školu u Dubrovniku. Kao mala je živjela s roditeljima, dundom, njegovom ženom i sinom.

Obrazovanje

Intervju smo započeli pitanjima o obrazovnoj strukturi u kućanstvu sugovornice te njezinim mogućnostima obrazovanja. Svi članovi njezinog kućanstva završili su osnovnu, a oni mlađi i srednju školu. Oni koji su imali više novaca, npr. rijetke imućnije trgovačke obitelji, svoju su djecu slali na fakultet. Ukoliko bi netko iz malo siromašnije obitelji išao na fakultet, pravilo je bilo da se on se odriče zemlje zato što ga obitelj školuje.

Obiteljski život

Drugi dio pitanja odnosio se na obiteljski život kroz razdoblje koje nam može posvjedočiti. Konavosku tradiciju života u mnogobrojnoj obitelji, posvjedočila je pričom da se rodica³⁹ njezinog oca udala u obitelj gdje je u jednoj kući živjelo 30 članova. Prema njezinom viđenju, ta je tradicija počela izumirati čim se izgradio aerodrom zato što su ljudi počeli raditi na poslovima izvan obiteljskog gospodarstva pa nije trebalo toliko radne snage. Iz tog razloga aerodrom naziva „žilom kucavicom“ Konavala. Veliki skok u standardu vidjela je 70-ih godina 20. stoljeća, kada je dinar⁴⁰ „bio jak“ pa su ljudi gradili i obnavljali kuće. Nakon izgradnje aerodroma, počeo je cvjetati turizam u Cavtatu, počeli su se graditi hoteli i dobar dio stanovnika napustio je poljoprivredu kao primarnu djelatnost i počeo raditi u turizmu. Ljudi su imali poslove, bili su kreditno sposobni te su mnogi to i iskoristili. Tako se značajno poboljšao životni standard. Po njenom sjećanju, nakon Domovinskog rata ljudi su se počeli okretati agroturizmu.

Svakodnevni život

Kroz sljedeća pitanja istražili smo svakodnevni život Konavljana te njezina iskustva kroz odrastanje i život u Konavlima. Konavljane opisuje kao radišne ljude kojima ništa nije teško i sve će napraviti. Dok je odrastala, Marija je nakon škole obavljala kućanske poslove, pospremala bi kuću i krevete, kuhala ručak i sve bi bilo spremno kako bi ostatak obitelji po povratku s polja mogao odmah jesti. Po ljeti se uvijek moralo rano ustati da bi se išlo u polje

---

³⁹ Rođakinja.

⁴⁰ Ispitanica pod pojmom dinar podrazumijeva novac, a ne valutu SFRJ.

jer se do 11 sati vraćalo na ručak da se izbjegnu vrućine. Nakon ručka bi odmorili par sati i vratili se u polje. Nedjelja je bila jedini dan kada se ništa nije radilo zbog misnog slavlja. Iz toga se ogleda povezanost stanovnika s Crkvom.

U sjećanju joj je ostao uzgoj krumpira što prikazuje sljedećim citatom.

„Cijele zimske praznike bi sadili krumpir a cijele ljetne bi ga roditelji vadili, imali smo magarca, a ja sam bila ta koja ga je pratila i onda bi mi natovarili vreće...“

To je još jedna potvrda teškog života djece na selu. Krumpir bi slali u Sarajevo gdje bi ga njezin dundo prodavao na tržnici. Osim na tržnici u Sarajevu, često bi prodavali i u Kotoru. Kako su bili bogatiji, imali su vlastiti kamionet kojim bi razvozili poljoprivredne proizvode.

Sa smijehom je ispričala anegdotu kako je provodila ljetne praznike kod babe s mamine strane koja ponovno ukazuje na važnost vezenja:

„Meni baba nije dala ujutro da ležim. Ajde diži se, svanulo je. Ako nemaš ništa za čitati, uzmi pa vezi, onda sam vazda vezla...“

Povezanost s Dubrovnikom

Nakon seta pitanja o svakodnevnom životu, postavili smo pitanja koja su se odnosila na veze s Dubrovnikom s kojim su bili izrazito povezani. Tamo im je bio doktor, sve što se nije šilo u kući kupovalo se u Dubrovniku, a djeca su srednju školu pohađala u Gradu. Autobus je išao tri puta dnevno iz Konavala prema Dubrovniku, i obrnuto, te su jako morali paziti da ga ne propuste.

Važnost Crkve

Peti dio pitanja odnosio se na značaj Crkve u obiteljskom i seoskom životu u Konavlima. Obitelj je bila izrazito povezana međusobno i posvećena Bogu, što najbolje prikazuje zajedničkom molitvom krunice svake večeri te molitvom prije svakog obroka, svaku nedjelju se išlo na misu, procesije su bile kroz cijela sela. Sada više nema tolike povezanosti s Crkvom što iskazuje citatom:

„Prije se to više molilo Boga, molila se krunica uvečer pa je onda kada je počela trka za vremenom i novcem sve to izišlo, ali odlazak u crkvu, nedjeljom obavezno, na zapovijedane

blagdane obavezno, išlo se obavezno na ispovijedi božićne i uskrsne, vršio se blagoslov kuća i polja. To se i danas radi. Nema više one zajedničke večernje molitve... Da narod je dosta vjerovao, činile su se procesije oko crkve, nema sada toga više. Nema ni svećenika koliko je bilo...“

Očuvanje tradicije

Predzadnjim setom pitanja istražili smo značaj i očuvanje tradicije. Jedna od tradicija koja se uspješno sačuvala je konavoska nošnja koja u zadnje vrijeme doživljava veliki povratak. Za vrijeme Domovinskog rata, većina je građe izgubljena tako da su je žene morale ponovo izrađivati. Marija je to opisala kao „konavoski despet“ čime je Konavljane opisala kao ponosne i tvrdoglave ljude. Danas se na procesijama, u svrhu turističke promocije, sve češće mogu vidjeti djeca odjevena u replike konavoske nošnje izrađene po uzoru na odjeću za odrasle, umjesto na tradicionalnu dječju odjeću.

U obitelji je uvijek najstariji muškarac držao glavnu riječ te je on dodjeljivao poslove i odlučivao što će se sutradan raditi. Kaže da, iako je muškarac bio glava kuće, uvijek se uvažavalo mišljenje svih. Smatra da je danas sasvim drugačije jer svatko zarađuje svoj novac.

Revitalizacija Konavala

Sedmi i posljednji dio pitanja odnosio se na revitalizaciju Konavala kojoj sugovornica svjedoči zadnjih desetljeća. Drago joj je što vidi da se mnogi ljudi, koji su napustili svoje kuće u selu, vraćaju i obnavljaju ih. Neki ih obnavljaju isključivo zbog turizma, a neki zbog toga što im je kvaliteta života bolja na selu nego u Cavtatu ili Dubrovniku. Isto tako, drago joj je što vidi ponovno oživljavanje Konavoskog polja, iako manje kroz poljoprivredne aktivnosti, a više izgradnjom biciklističkih staza za potrebe turizma. Održavaju se mnoge manifestacije kojima se život vraća natrag u sela. Zadovoljna je obujmom turizma te kaže da nije „premasivan“, a opet ljudi mogu zaraditi. Osim toga ukazuje na jačanje međusobnog povezivanja stanovnika jer se oni preko zime družu u kućama koje su obnovljene u svrhu turističke ponude:

„...bolje da je jedna napuštena kuća preuređena za tu svrhu, naši ljudi se tamo družu po zimi, sastaju se lokalno stanovništvo, pa se ide na večere...“

4.1.3. Intervju C

Treći intervju proveli smo sa srednjoškolkom Kate koji je bio izrazito kratak budući da je ona kroz odgovore davala štire izjave o trenutnom stanju u Konavlima želeći naglasiti svoju razinu obrazovanja kroz fokus na bitnim činjenicama. Ona je rođena 2003. godine te živi u selu Popovići u kućanstvu s još petero osoba (roditelji, dva brata i baba). Po tom broju već vidimo smanjenje broja ljudi po kućanstvu jer Kate kaže da je to uobičajeni broj ukućana. Roditelji joj imaju završenu srednju školu, a baba ima završena samo prva četiri razreda osnovne škole. Kate nakon srednje škole planira odlazak na fakultet. Po tome vidimo veliki napredak u dostupnosti obrazovanja ruralnom stanovništvu općine Konavle. Obiteljska situacija u njezinoj kući nije izrazito tradicionalna, budući da svatko ima svoje prihode, a ni glava obitelji nije muška osoba nego ženska osoba, njezina baba, zato što je najstarija u domaćinstvu, no kaže da je temelj svega dogovor.

Povezanost s Dubrovnikom

Intervju smo započeli pitanjima vezanim na trenutnu prometnu povezanost Konavala s Dubrovnikom. Sugovornica smatra da je povezanost s Dubrovnikom dobra jer po zimi, kada nema toliko turista, do centra Grada stigne za 30 minuta. S druge strane, za vrijeme ljeta, taj isti put traje puno dulje zbog turista i sezonske radne snage te time do izražaja dolaze svi nedostaci postojeće cestovne infrastrukture.

Znamenitosti i važnost Crkve

Drugi dio pitanja odnosio se na poznavanje sugovornice znamenitosti Konavala te povezanost s Crkvom. Smatra da je upoznata s njima te kao najvažnije ističe mlinicu na rijeci Ljutoj, franjevački samostan u Pridvorju, konavosku nošnju te proces proizvodnje i prerade svile, a i sama se pohvalila kako zna vesti.

Religija je važan dio života njezine obitelji, svaka kuća ima svog zaštitnika kojeg slavi pa tako i oni. Djeca primaju sakramente krštenja i potvrde odjeveni u konavosku nošnju.

Povezanost unutar zajednice

Posljednji dio pitanja ovog intervjuja odnosio se na povezanost unutar ruralne zajednice. Sa susjedima kaže da su odlično povezani, pomažu si u poljoprivrednim radovima, razmjenjuju prehrambene namirnice i paze na opću dobrobit. Kate oko kuće radi u vrtu te hrani domaće životinje. Kaže da nema previše slobodnog vremena jer je ili u školi ili radi (preko sezone u

turizmu ili u vrtu ostatak godine). Proizvode samo za vlastite potrebe pa to ukazuje na još jedan segment napuštanja tradicije poljoprivredne proizvodnje u svrhu zarade.

Na kraju ovog intervjua možemo zaključiti da djeca u ruralnom području Konavala još uvijek imaju obaveza u poljoprivrednoj proizvodnji za privatne potrebe te bez obzira na to imaju želju, motivaciju i mogućnost nastaviti obrazovanje nakon srednje škole. U njezinoj obitelji možemo vidjeti polovično napuštanje tradicije budući da još uvijek postoji institucija glave kuće iako u netradicionalnom obliku koji se ogleda u činjenici da je glava obitelji ženska osoba. Glava kuće više ne raspodjeljuje poslove u kući i polju te ne upravlja obiteljskim budžetom prvenstveno zato što odrasli ukućani uglavnom imaju vlastite prihode.

4.1.4. Intervju D

Četvrti intervju obavili smo s gospodinom Pušićem, pročelnikom Upravnog odjela za ruralni razvoj, gospodarstvo i EU fondove Općine Konavle.

Konavle opisuje kao specifično područje s obzirom na to da općina graniči s tri države, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom te Italijom na moru. Taj položaj im je otvorio mogućnost sudjelovanja na nekoliko međudržavnih projekata razvoja. Kao najvažnije projekte, u zadnjih 10 godina, navodi asfaltiranje svih lokalnih cesta između sela, dovođenje vodovodne infrastrukture do svih sela kao i električne i internetske mreže.

Poboljšanje kvalitete života kroz djelovanje Općine

Prvi dio pitanja odnosio se na projekte kroz koje Općina doprinosi kvaliteti života stanovnika općine. Osim asfaltiranja lokalnih cesta, dovođenja vodovodne infrastrukture, električne i internetske mreže, ulaže u poboljšanje kvalitete života uvođenjem novih sadržaja u sela kao što su vrtići, viši razredi osnovne škole, banke, dom za starije te sve potrebno za moderan život. Njegov je cilj „*vratiti dostojanstvo ruralnom području Konavala*“ kako bi što više ljudi odlučilo zasnovati obitelj i ostati živjeti u Konavlima. Taj cilj provode kroz plan razvoja općine. Što se tiče plana razvoja općine, trenutno završava plansko razdoblje 2010.-2020. te su u tom razdoblju pokrenuli sljedeće projekte, od kojih su neki i završeni: izgradnja vatrogasnog doma, izgradnja dječjeg vrtića, izgradnja reciklažnog dvorišta te nabavka kontejnera za isto, informativne edukacijske aktivnosti s ciljem upoznavanja stanovništva o gospodarenju otpadom, besplatan *wi-fi*, projekt „*Podignimo ljestvicu*“ kojim se poboljšava vidljivost i

povećava uključivanje u društvo djece s teškoćama u razvoju, projekt „Otvorimo južna vrata“ kojim se financira produženi boravak u vrtiću te rad vrtića subotom, oprema za vrtić kao i sudjelovanje u nacionalnom projektu razmjene iskustava u turizmu kojim žele povećati kvalitetu života postojećeg stanovništva te privući mlade obitelji na zasnivanje obitelji u Konavlima.

Osim toga, u pripremi je potpisivanje dva međugranična projekta. Jedan se projekt odnosi na nabavu opreme za vatrogasne službe, a drugi ima za cilj revitalizirati staru željezničku prugu te proširiti mrežu biciklističkih staza radi obogaćivanja turističkog sadržaja.

Nadalje, Općina izdvaja velika sredstva za Socijalni i demografski program, koji se sastoji od pet mjera, a najbitnije mjere su novčana pomoć egzistencijalno najugroženijim građanima te potpore mladim obiteljima za izgradnju kuće. Gospodin Pušić je izjavio da ne zna koliko je zahtjeva stiglo za mjeru pomoći izgradnje kuća, ali da oni konstantno pristižu te da su izrazito zadovoljni odazivom pa zaključujemo da mjere ispunjavaju svoju svrhu. Osim demografskih i socijalnih mjera, provode projekte za očuvanje tradicijskih obrta tako da financijski podupiru manifestacije koje promoviraju „čuvare tradicijskih obrta“.

Poljoprivredni program

U odgovoru na drugi dio pitanja sugovornik je detaljno opisao poljoprivredni program Općine. Budući da su uvidjeli poljoprivredni potencijal svoje općine, 2019. godine proveli su tri mjere za potporu poljoprivrednicima. U 2020. godini, uz pomoć Agronomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izradili su programski dokument kojim se identificiraju potencijali Konavala te su osmislili program mjera podrške u financijskom i edukacijskom smislu. Program sadrži sedam mjera koje će početi provoditi po smirenju pandemije uzrokovane virusom SARS-CoV-2 te će tada raspisati natječaje. Kao pripremu provođenja mjera za poljoprivredu, uputili su poziv svim registriranim OPG-ovima, njih otprilike 600, na koji se odazvalo stotinjak aktivnih OPG-ova koji se primarno bave poljoprivrednom djelatnošću. Kroz razgovore i radionice, uvažili su njihove primjedbe i savjete te tu vidimo kako u Općini funkcionira pristup ruralnog razvoja odozdo. Glavni razlog uspješnog funkcioniranja takvog pristupa je mala općina u kojoj se mnogo ljudi međusobno poznaje, razgovara o problemima i zajedno osmišljava rješenja.

U posljednjem dijelu pitanja, gospodin Pušić istaknuo je da svojim zadatkom smatra smanjenje sveukupnih nedostataka života u Konavlima. Opisao nam je svoju viziju Konavala za budućnost koja sadržava rast turizma, poljoprivredne djelatnosti te kvalitete života njezinih stanovnika,

materijalno i nematerijalno, uz poboljšanje kvalitete života kroz već navedene projekte i mnoge koji će tek krenuti u novom programskom razdoblju 2020.-2030. godine.

4.1.5. Intervju E

Naš peti i posljednji intervju proveli smo s gospodinom Ivom Mujom, predsjednikom udruge Agroturizam Konavle.

Udruga Agroturizam Konavle je službeno osnovana 2010. godine, no gospodin Mujo opisuje kako je ideja kreirana još 2005. godine po povratku nekolicine mladih i ambicioznih Konavljana nakon završetka fakulteta.

Manjak institucionalne podrške Općine

Intervju smo započeli pitanjima o institucionalnoj podršci Općine Udruzi. Po osnutku Udruge, Općini su ponudili svoj program u želji da doprinesu razvoju agroturizma po uzoru na Istru. U Općini nisu naišli na podršku pa su na sljedećim lokalnim izborima Konavljanima ponudili svoju ideju agroturizma kao političku opciju, no budući da su Konavljani izrazito konzervativni, kako je tijekom intervjua naglasio gospodin Mujo, na izborima nisu ostvarili uspjeh. Nisu htjeli odustati od ideje ruralnog razvoja i turizma Konavala pa su se 2008. godine obratili Ministarstvu turizma koje je uvidjelo potencijal njihovih ideja i čiju podršku imaju do sada. Lokalna samouprava ih je prepoznala tek 2017. godine te ih od tada i podupire.

Kao najveće prepreke, gospodin Mujo ističe nedostatak potpore lokalne samouprave i zatvorenost lokalne sredine koja teško prihvaća promjene i nove ideje. Među osnivačima udruge, nedostatak razumijevanja lokalne samouprave, probudio je „despet“ pa su svoje snage preusmjerili na druge frontove, ministarstva i europske fondove, gdje su naišli na prepoznavanje kvalitete svojih ideja. Na taj su način, svojim djelovanjem, aktivni pojedinci potaknuli i lokalnu samoupravu na snažnije podržavanje uključivanja šireg kruga pojedinaca u usmjeravanje ruralnog razvoja.

Djelovanje udruge Agroturizam Konavle

Drugi dio pitanja odnosio se na djelovanje udruge Agroturizam Konavle. Podršku lokalnog stanovništva pridobili su edukacijskim putovanjima koja se, za članove i potencijalne poduzetnike, organiziraju jednom godišnje. Navodi kako, sada već tradicionalno, minimalno 50 polaznika obilazi primjere dobre prakse iz Hrvatske i okolnih zemalja (Italija, Austrija, Grčka, Slovenija, Mađarska). Osim što upijaju primjere dobre prakse i ideje, polaznici ostvaruju

kontakte koji im mogu pomoći u poslovanju. Iskustva koja su stekli na putovanjima značajno su doprinijela prihvaćanju ruralnog turizma kao nove šanse za gospodarski razvoj Konavala. Iako trenutno mnogi Konavljani hvale Agroturizam Konavle i smatraju ga pokretačem ruralnog turizma u Konavlima, gospodin Mujo odbacuje tu tvrdnju te govori kako je njegov razvoj u Konavlima započeo još 1950-ih godina kada je u Čilipima osnovan KUD. Osim toga, 1961. godine osnovan je restoran Konavoski dvori gdje su žene iz susjedstva, obučene u konavoske nošnje, posluživale tradicionalnu zelenu menestru⁴¹.

Razvoj turističke ponude u Konavlima

Završnim dijelom pitanja ispitali smo razvoj turističke ponude u Konavlima u posljednjih 30 godina. Neposredno prije Domovinskog rata, nekoliko je obitelji iz Konavala sudjelovalo u promociji Konavala uz pomoć nekoliko turističkih agencija. Nakon rata obitelji Novaković, Šapro i Đivanović pokrenuli su turističko-ugostiteljsku djelatnost, a nekoliko obitelji iz Grude i Radovčića organizirale su se kao Konavoska kuća u svrhu pružanja smještaja. Ovo su bili pojedinci koji su tek zagrebli površinu mogućnosti koje ruralni turizam može ponuditi Konavlima. Osnutkom Udruge, koja sustavno djeluje, konstantno educira i organizira manifestacije, mještani uviđaju potencijale te dobrobiti ruralnog turizma. Kao dokaz toga, gospodin Mujo napominje da je 2008. godine bilo registrirano tek 84 kreveta za iznajmljivanje, 2010. godine 148 kreveta, 2013. godine 506, dok danas ruralno područje Konavala ima više od 1000 registriranih kreveta. Osim toga, od 2008. godine izgrađeno je više od 200 bazena koji su uvršteni u ponudu Konavala.

Posebnost Udruge manifestira se u mogućnosti sudjelovanja svih mještana u projektima, a ne isključivo članova. Većina članova su vlasnici gospodarstava te kroz djelovanje Udruge promoviraju i unaprjeđuju svoja i okolna gospodarstva. Ambicioznost i želju za promjenom pokazuje i to da su, u trenutnoj situaciji uzrokovanoj pandemijom COVID-19, zbog koje nije održana tradicionalna manifestacija „Proljeće u Konavlima“, u Udruzi odlučili vrijeme posvetiti uređivanju Konavala te su tako obnavljali pješačke i biciklističke staze, popravljali oznake i održavali travnjake kako bi se sve moglo nastaviti po završetku zabrana okupljanja.

Tijekom intervjua smo upitali sugovornika zašto Konavle nisu uključene u LAG. On nam je objasnio da su jedinice lokalne samouprave predvidjele dva LAG-a na području Neretve i otoka, te da su Župa dubrovačka i Dubrovačko primorje trebali biti obuhvaćeni jednim LAG-

---

⁴¹ Tradicionalno konavosko jelo

om. Budući da je zakonskim promjenama utvrđeno da LAG mora okupljati najmanje pet jedinica lokalne samouprave, koje Župa dubrovačka i Dubrovačko primorje nemaju, na tome je stalo. Taj podatak ukazuje na manjak institucionalne podrške te nedosljednost u provođenju politika ruralnog razvoja. U budućnosti bi se administrativne odluke trebale donositi uvažavajući stvarno stanje na terenu, pazeći da jedinice lokalne samouprave ne budu izostavljene i onemogućene u sudjelovanju u projektima ruralnog razvoja.

U budućnosti Udruga planira provoditi manifestacije koje provodi i sada te se izrazito vesele svim novim projektima i edukacijama. Na projektima edukacija Ministarstvo turizma im je velika potpora. „Edukacijom do vlastitih ideja“ žele potaknuti stanovništvo na razvoj lokalnog turizma na način koji odgovara stanovnicima tako da ne izgube svoje posebnosti nego da kroz turizam revitaliziraju sela. Budućnost vide u radu s novom generacijom mladih entuzijasta koji žele spriječiti demografsko propadanje te implementirati održivi razvoj Konavala.

4.2. Zaključak provedenih intervjua

Kroz prethodno opisane intervjue dobili smo uvid u određene aspekte života u Konavlima kroz 20. i 21. stoljeće.

U prošlosti se na ovom području veliki značaj pridavao obitelji koja je po svojim obilježjima bila patrijarhalna, što vidimo iz činjenice da se živjelo u obiteljskim zajednicama u kojima je najstariji muški član bio glava obitelji. Najstariji muški član obitelj samostalno je odlučivao o svim bitnim aspektima obiteljskog života poput raspodjele zadataka u kući i polju, raspodjele novaca pa čak i odabira nevjeste. Kroz povijest obitelji su bile brojne, a u zadnjih se nekoliko desetljeća broj njihovih članova smanjuje. Modernizacijski procesi smanjili su potrebu za radnom snagom u poljoprivredi, a rastom standarda i obrazovanja mladim stanovnicima omogućuje se samostalan život.

Po starom se običaju ženio isključivo najstariji sin, a njegova mlađa braća ostajala su u kući kao neženje ili bi se, u rijetkom slučaju ženidbe, odselili i odrekli nasljedstva. Taj se običaj sve više napušta i sve se češće mlađa braća odlučuju na zasnivanje vlastite obitelji izvan kuće. S druge strane, u takvom je slučaju još uvijek prisutno odricanje od nasljedstva u korist brata koji ostaje u kući, što ukazuje na još uvijek snažne tradicijske utjecaje. Ženska djeca su se u pravilu udavala izvan kuće, osim u slučaju kada u obitelji mladenke nije bilo muških nasljednika, a nakon udaje

odricale su se nasljedstva. Ukoliko se ne bi udale, ostajale su u kući. Danas se žene još uvijek uglavnom odriču svog nasljedstva u korist braće.

U prošlosti se nije pridavao veliki značaj obrazovanju budući da je primarni fokus stanovništva bio na poljoprivrednoj djelatnosti koja im je bila osnovni izvor prihoda, a pri čemu se također smatralo da za poljoprivredu obrazovanje nije potrebno. Dodatni čimbenik niskog obrazovanja nalazimo u nedostupnosti obrazovnih ustanova što danas, kroz utjecaj modernizacije, nije slučaj jer je osnovnoškolsko obrazovanje zakonom obavezno, a srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje postalo je dostupnije izgradnjom škola, razvojem prometa i općenitim rastom standarda.

Starije ispitanice svjedoče o važnosti religije u obiteljskom životu Konavala. Kroz odgoj im je usađeno štovanje Boga, Crkve i sakramenata. To se do danas nije u velikoj mjeri promijenilo budući da i najmlađa ispitanica pripadnost Crkvi doživljava kao važan aspekt svog života, iako u smanjenom opsegu. Religijski običaji i u prošlosti i u sadašnjosti nositelji su kulturnog identiteta tog kraja.

Stari Konavljani veliku su pažnju pridavali običajima koji su prožimali kako obiteljski tako i religijski život. Utjecajem modernizacijskih procesa sredinom 20. stoljeća, dolazi do određenog napuštanja tradicijskih običaja što se ogleda kroz napuštanje svakodnevnog nošenja narodne nošnje, rjeđu izradu konavoskog veza, no oni nikada nisu u potpunosti iščezli. Nakon Domovinskog rata dolazi do snažnog rasta zainteresiranosti stanovništva za obnovu običaja i revitalizaciju starih tradicija u svrhu obogaćivanja turističke ponude.

Najnovijim modernizacijskim procesima, Konavlima se otvaraju mogućnosti uključivanja na globalno turističko tržište. Intenzivniji razvoj turizma u Konavlima pojavljuje se početkom 21. stoljeća kada Konavljani uviđaju potencijal posebnosti vlastitih običaja i tradicija, uz očuvanu prirodu, pa svoju ponudu sve uspješnije nude turistima iz cijelog svijeta.

Navedeni procesi rezultirali su sve većim ostajanjem mladih ljudi u Konavlima, među kojima je mnogo proaktivnih pojedinaca, koji svojim djelovanjem usmjeravaju razvoj Konavala te imaju znanja kako uz pomoć Općine napraviti projekt koji bi se financirao i sredstvima iz Europskih fondova kroz endogeni razvoj te kako privući investitore što, ovisno o planovima, može pozitivno ili negativno utjecati na ruralni razvoj. Investitori trebaju uvažavati tradicijske, povijesne, arhitektonske posebnosti područja pazeći da se predimenzioniranom izgradnjom ne smanji kvaliteta života sadašnjih i budućih stanovnika Konavala kako bi njihov utjecaj na ruralni razvoj bio pozitivan.

Uzevši u obzir iskaze sugovornica i sugovornika o promjenama u obiteljskoj strukturi, običajima, tradiciji, povezanosti ruralne zajednice i obrazovanju te utjecaju modernizacijskih procesa na razvoj Konavala, možemo zaključiti da se Konavle, kao ruralni prostor, od 1950-ih započinju ubrzano razvijati uz praćenje svjetskih trendova. Tako uočavamo izrazito velike potencijale, prvenstveno turističke, a nakon toga i proizvodne, kojima stanovnici mogu uz pomoć državnih tijela, endogenim pristupom, upravljati razvojem s ciljem poboljšanja kvalitete života stanovnika pazeći pritom na ekološke standarde. Uočili smo primjenjivanje načela ruralnog razvoja, i to prvenstveno ekološkog, u izgradnji reciklažnog dvorišta, estetskog u uređenju okoliša, etičkog i ekonomskog u transparentnosti načina poslovanja Općine koja na svojim internetskim stranicama objavljuje javne natječaje uz navođenje rezultata, mjesečne izvještaje o vlastitim troškovima te troškovnike provedenih projekata.

5. Zaključak

Ciljevi ovog rada bili su opisati tradicijske posebnosti Konavala te utvrditi u kojoj mjeri ih modernizacija i globalizacija potiru, a u kojoj revitaliziraju. Drugi cilj bio je utvrditi kako su blizina Dubrovnika te razvoj masovnog turizma utjecali na razvoj Konavala, dok je treći i posljednji cilj bio utvrditi jesu li promjene u posljednjim desetljećima usmjerile područje Konavala prema gubitku lokalnog identiteta ili su potaknule njegov održivi ruralni razvoj.

Kroz rad bavili smo se utjecajem modernizacijskih procesa na način života stanovnika općine Konavle i ulogom koju Općina Konavle kao jedinica lokalne samouprave ima u tim procesima. Modernizacija je počela značajnije utjecati na stanovnike sredinom 20. stoljeća nakon izgradnje Jadranske magistrale i Zračne luke Dubrovnik, čime se značajno povećala mobilnost stanovnika. To je bio trenutak kada su Konavljani intenzivnije počeli napuštati poljoprivrednu proizvodnju i tražiti posao izvan obiteljskog gospodarstva. Modernizacija i globalizacija potiru tradicijske posebnosti promjenama koje unose u obiteljski život i običaje ponajviše kroz dostupnije obrazovanje, povećanu mobilnost te poboljšanje položaja žena u obitelji i društvu. S druge strane, modernizacija i globalizacija ih indirektno revitaliziraju jačanjem turizma kroz upotpunjavanje turističke ponude te osvještavanje važnosti vlastitih običaja u svrhu spašavanja od zaborava.

Blizina Dubrovnika, razvoj masovnog turizma te kvalitetna prometna povezanost dovode do razvoja turizma u Konavlima. S obzirom da je zbog masovnosti turizma u Dubrovniku došlo do potrebe za proširenjem ponude turističkih sadržaja, Konavle su upravo zbog svoje blizine s Dubrovnikom prepoznale mogućnosti razvoja vlastitog potencijala i u turističkoj djelatnosti. Pokrenuta je gradnja hotela u Cavtatu i zapošljavanje ljudi primarno u uslužnim djelatnostima usko vezanim uz turizam. Stanovnici Konavala, za razliku od Dubrovnika, nisu dopustili pretjeranu masovnost turizma i apartmanizaciju svoje općine tako da oni kao žitelji nemaju probleme s kakvima se susreću stanovnici grada Dubrovnika za vrijeme ljetne turističke sezone.

Zajednička poljoprivredna politika i europski fondovi su kroz projekte provedene u partnerstvu s Općinom pridonijeli razvoju općine Konavle, potakli su stanovništvo na razmišljanje o načinu na koji žele unaprijediti svoju okolinu te je ovo jedan od uspješnih primjera razvoja odozdo s vanjskim financiranjem. To je, između ostalog, posljedica toga što je općina mala površinom,

ima malo stanovnika koji se međusobno poznaju i ne suzdržavaju se otvoreno ukazivati na nedostatke uočene u administrativnom upravljanju općinom, što doprinosi konstruktivnom okruženju koje vlada na tom području. Osim toga, imaju mlade obrazovane stanovnike koji doprinose dobrobiti zajednice kroz privatne inicijative, udruge i Općinu.

Istodobno stanovnici Konavala počeli su sve veću pažnju pridavati obrazovanju te je završetak srednje škole postao norma, a fakultet realna mogućnost za sve, a ne samo za izrazito bogate obitelji. Konavljani su utjecajem obrazovanja i turizma počeli promišljati o ruralnom razvoju te ga kroz utjecaje aktivnih pojedinaca i Općine usmjeravaju u održivom smjeru.

Usprkos odmaku od tradicije utjecajem modernizacije, stanovnici Konavala ne dopuštaju da se tradicijski običaji, koji oblikuju njihov identitet, zaborave. Konavljani su izrazito ponosni na svoju povijest te je svakom prilikom promoviraju. Na koncu ovog rada možemo zaključiti da je tradicija u Konavlima sigurna od zaborava budući da su svi njezini stanovnici čuvari tradicije.

Ciljevi ruralnog razvoja djelomično su ispunjeni i to kroz održivo upravljanje prirodnim resursima i očuvanje ruralnog krajolika. Međutim, u Konavlima se stanovnici više ne bave isključivo poljoprivrednom djelatnošću pa stabilna opskrba hranom, zaštita prava poljoprivrednika i promicanje zapošljavanja u poljoprivredi, poljoprivredno-prehrambenim granama gospodarstva i povezanim sektorima do sada nisu dobili dovoljno na značaju te se tome treba posvetiti više pažnje kroz budući ruralni razvoj Konavala poštujući ekonomsko i etičko načelo ruralnog razvoja.

6. Popis literature

1. Antić Brautović, J. (2015). "Promjene u ženidbenim običajima u Konavlima tijekom 20. stoljeća", *Zbornik Dubrovačkih muzeja*, 3 (2015); str. 269 – 297
2. Bokan, N. i Obad, O. (2018). Nevidljivi Dubrovnik. Istraživanje razvojnih perspektiva u ruralnoj lokalnoj zajednici. *Etnološka tribina*, 48 (41), str. 213 - 237
3. Državni zavod za statistiku, Popisi stanovništva, <https://www.dzs.hr/> Pristupljeno 01.02.2020.
4. Folklorni asambl Lindo (s. a.) Konavosko potkolo. *Lindo virtualni muzej*. <http://muzej.lindo.hr/hr/tradicijska-kultura-dubrovnika-i-okolice/plesna-i-glazbena-bastina/konavsko-potkolo/>, Pristupljeno 01.08.2020.
5. Ivković, M., Barković, Đ. i Bačani, S. (2010). Komasacija zemljišta i ruralni razvoj. *Geodetski list*, 64 (87) (4), str. 297-312. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/64686>, Pristupljeno 01.02.2021.
6. Klaić, F. (2015). Utjecaj zračne luke Dubrovnik na razvoj turizma u Dubrovačko-neretvanskoj županiji: završni rad, Fakultet prometnih znanosti, Sveučilište u Zagrebu <https://repositorij.fpz.unizg.hr/islandora/object/fpz%3A742/datastream/PDF/view>, Pristupljeno 01.08.2020.
7. Kralj-Brassard, R. (2008). "Ljudi, kuća i baština: Promjene u strukturi jedne Konavoske obitelji", *Etnološka tribina*, 38(31), str. 127-146., <https://hrcak.srce.hr/34639>, Pristupljeno 12.04.2020.
8. LAG Terra Liburna, *Katalog odobrenih LAG-ova u RH*, <https://www.terra-liburna.hr/prvi-katalog-odobrenih-lag-ova-u-rh-za-provedbi-leader-clld-a/>, Pristupljeno 01.02.2020.
9. Lukić, A. i Obad O. (2016). "New Actors in Rural Development - The LEADER Approach and Projectification in Rural Croatia." *Sociologija i prostor*, vol. 54, br. 1 (204), str. 71-90. <https://doi.org/10.5673/sip.54.1.4>. Pristupljeno 01.02.2021.
10. Mujo, I. (2010). "Socijalno-geografska transformacija Konavala", magistarski rad, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu
11. O nama, *Općina Konavle*, <https://www.opcinakonavle.hr>, Pristupljeno 01.02.2020.
12. Polić, M. (2017). 'Geoprometni položaj i značaj Jadranske magistrale', završni rad, Sveučilište Nikola Tesla u Gospiću, <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:107:018837>, Pristupljeno: 12.05.2020.,
13. Režić Tolj, Z. (2007). „Svilarstvo u Konavlima: Oživljavanje jedne tradicije“, *Etnološka tribina*, 37(30), str. 95-116. <https://hrcak.srce.hr/22907> Pristupljeno: 12.04.2020.)
14. Ruralni razvoj, *Europska komisija*, (2020), https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/rural-development_hr, Pristupljeno 20.12.2020.
15. Udruga Agroturizam Konavle, *Udruga Agroturizam Konavle*, (2020), <http://www.agroturizam-konavle.hr/hr/>, Pristupljeno 01.08.2020.

16. Veselić, A. (2013). "Položaj žene u Konavlima početkom 20. stoljeća", *Dubrovnik (Matica hrvatska)*, N.s. 24 (2013), 4; str. 210 – 219
17. Woods, M. (2020). *Ruralna geografija: procesi, odjeci i iskustva u ruralnom restrukturiranju*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, *Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*
18. Woods, M. (2013). *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*, *SAGE Publications Ltd*
19. Projekt razvoja Zračne luke Dubrovnik, *Zračna luka Dubrovnik*, <https://www.airport-dubrovnik.hr/poslovnj/projekt-razvoja-zld-s72>, Pristupljeno 01.08.2020.

7. Popis grafikona

- Grafikon 1.: Broj zaposlenih u Zračnoj luci Dubrovnik kroz godine, izvor: prema Klarić, 2015, Zračna luka Dubrovnik
- Grafikon 2.: Usporedba broja stanovništva Konavala i Dubrovnika, izvor: Državni zavod za statistiku
- Grafikon 3.: Starosna struktura stanovništva Konavala i Dubrovnika, izvor: Državni zavod za statistiku

8. Popis priloga

1. Slike

Slika 1: Dijete u konavoskoj nošnji, izvor: privatna zbirka.

Slika 2: Konavljanka u nošnji, izvor: <http://www.gruda.org/nosnja.asp> , pristupljeno 01.08.2020.

Slika 3: Konavoske naušnice, Izvor: privatna zbirka

Slika 4: Priedba KUD Čilipa, izvor: <http://www.agroturizam-konavle.hr/hr/kultura> , pristupljeno 01.08.2020.

2. Pitanja postavljena u intervjuima

2.1. Pitanja postavljena u intervjuima A,B i C

- 2.1.1. Kada ste rođeni?
- 2.1.2. Koliko Vas je bilo u kućanstvu te je li to bilo uobičajeno?
- 2.1.3. Jesu li postojale razlike u zadacima između muške i ženske djece?
- 2.1.4. Koliko često se išlo u Dubrovnik i na koji način se putovalo?
- 2.1.5. Koliki utjecaj na Vaš život i odrastanje ima religija?
- 2.1.6. Kako se izražuju nošnje?
- 2.1.7. Kakva je bila obrazovna struktura Vaše obitelji?
- 2.1.8. Kakav je bio odnos sa susjedima?
- 2.1.9. Kakva je bila uloga žena u odnosu na danas?
- 2.1.10. Kako je izgledala Vaša kuća?
- 2.1.11. Kako biste opisali Konavle?

2.2. Pitanja postavljena u intervjuu D

- 2.2.1. Po čemu biste rekli da je Općina posebna?
- 2.2.2. Koji su najvažniji projekti završeni u zadnjih 10 godina? Koji projekti su u fazi pokretanja, a koji se trenutno provode?
- 2.2.3. Imate li plan razvoja Općine? Možete li mi reći nešto više o njemu?
- 2.2.4. U kojem opsegu ste iskoristiti Europske fondove?
- 2.2.5. Postoje li programi za pomoć siromašnim građanima Općine?
- 2.2.6. Kako zadržavate/privlačite mlade?
- 2.2.7. Provodite li projekte za očuvanje tradicijskih obrta?
- 2.2.8. Provodite li programe potpora za poljoprivrednike?
- 2.2.9. Imaju li sva kućanstva struju, vodu i kanalizaciju? Koja je najveća brzina interneta koja je dostupna u Općini?
- 2.2.10. Na koji način osluškujete želje i potrebe stanovnika?
- 2.2.11. Koliko se povećala kvaliteta života u zadnjih 50 godina? Koji su po vama najbolji indikatori povećanja kvalitete života?

2.3. Pitanja postavljena u intervjuu E

- 2.3.1. Postojite od 2010., kako ste došli na ideju? Jeste li imali potporu zajednice? Kakvu, na koji način?
- 2.3.2. Koje su Vam bile najveće prepreke?
- 2.3.3. Sada, kada pogledate zadnjih 10 godina, vidite li promjene? Koje su najuočljivije?
- 2.3.4. Koliko članova Vaša udruga ima danas?
- 2.3.5. Jesu li Vas gospodarstva prihvatila ili Vas vide kao prijetnju te žele raditi sami?
- 2.3.6. Koje su Vam najdraže manifestacije i projekti?
- 2.3.7. Koje projekte trenutno provodite? Možete li mi reći nešto više o njima?
- 2.3.8. Zna li zašto Konavle nemaju LAG?
- 2.3.9. Koje projekte imate za budućnost?
- 2.3.10. Gdje se vidite u sljedećih 10 godina?

Životopis

Martina Grubišić je rođena u Zagrebu 17.11.1993. godine. Pohađala je Osnovnu školu Dugave od 2000. do 2008. godine te je nakon toga upisala III. Gimnaziju u Zagrebu, prirodoslovno matematički smjer. Po završetku srednjoškolskog obrazovanja, 2012. godine, upisala je preddiplomski studij Agrarna ekonomika na Agronomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Preddiplomski studij je završila 2017. godine te je za vrijeme studija tri akademske godine bila demonstrator na modulima Poslovna matematika i Matematika 1. Po završetku preddiplomskog studija, upisuje diplomski studij na istom fakultetu pod nazivom Agrobiznis i ruralni razvitak. Za vrijeme studija je sudjelovala u organizaciji 2. studentske konferencije koja je održana 2018. godine pod nazivom „Hrvatska pivarska revolucija“.